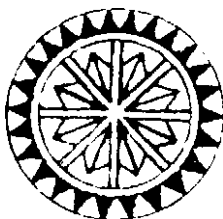

ОМАР ШАЙЫР

АЙЫРША

*(Омар шайырдың таңламалы
шығармалары).*

Жыйнаған хәм баспаға таярдаған

Айымкул Пирназаров

„ҚАРАҚАЛПАҚСТАН“ БАСПАСЫ
НӨКІС—1979

КК 2
С—II

3703040400
М—357(06)—79

Китап Омар шайырдын 100 жыллық
юбилейине арналып шығарылып отыр

Художник К. Нәжимов

(С) „Қарақалпақстан“ баспасы, 1979

ҚАРАҚАЛПАҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ТАҢ ЖУЛДЫЗЫ

XX әсирдің басындағы қарақалпақ жазба әдебиятында Омардың творчествосы көрнекли орын ийелейди. Ол өзинен бурынғы қарақалпақ классик шайырларының демократиялық, прогрессивлик идеяларын даўам еттириўшилердің бири. Омар өз шығармаларында мийнеткеш халықтың мунын мунлап, жырын жырлады, үстем класс ўакиллериниң зорлық-зомбылықларын өткир әшкаралады.

Ол жаллаўба рабочий ҳәм рабочий балықшылардың аўыр турмысын реаль сүүретлеўи жағынан айрықша көзге түседи.

Омар шайырдың шығармалары ҳаққында баспа сөзде бираз мақалалар дағазаланды. Әсиресе, Н. Дәўқараевтың, Н. Жапаковтың, И. Сағыйтовтың, С. Ахметовтың, Б. Исмайылов ҳәм т. б. мийнетлерин көрсетиўге болады. Бул мақалаларда шайырдың өзине тән творчестволық өзгешелиги бирқанша анық бериледи¹.

Омар творчествосы басқа да қарақалпақ классик шайырларының творчествосы сыяқлы бирқатар қарақалпақ совет шайырларының шайырлық талантының өсип раўажланыўына, қәлиплесиўине белгили дәрежеге өз тәсийрин тийгизе алды. «Қарақалпақ совет әдебия-

¹ Б. Исмайылов. Кунхожаның өмири ҳәм творчествосы. КМБ, 1961, 128-бет.

ты өз мийрасхоры болган өткендеги каракалпак әдебиятында Жийен, Күнхожа, Әжнийз, Өтеш, Омар хәм баскалар сыяклы ири шайырлардың болыуы менен ҳақылы түрде мактана алады"²—деп оған Н. Дәўқараев жоқары баға берген еди.

Омардың творчествосының каракалпак совет әдебиятының тийкарын салыушылардың бири Аяпберген шайырдың шайыр болып кәлиплесуине белгили бир дәрежеде өз тәсийрин³ тийгизгенлигин Н. Жапақов көрсетсе, оның шығармаларындағы тарийхый шынлық ҳаққында тарийхшылардың да⁴ саҳалы пикирлери бар.

Омар шайыр творчествосының тематикасы ҳәр қыйлы. Онда тийкарынан мийнеткеи халық турмысы, ҳаял-қызлар тәғдийри, байлардың, саўдагерлердиң халыққа жат ислери хәм оларға шайырдағы жек көриўшилиқ, Ұатанға деген шын муҳаббат сезимлер хәм т. б. ҳәрқыйлы мәселелер сөз етиледи.

Омар шайыр өз шығармалары менен революцияға дейинги каракалпак әдебиятына бир қанша жаңалықлар киргизди, оны таза идея хәм тематикалар менен байытты. XIX әсирдиң ақыры XX әсирдиң басында Әмиўдәрьяның оң тәрелинде жасаўшы каракалпак халқының өмириндеги ең бир әҳмийетли мәселелерге арнап шығармалар дәретти, әдилсизликке, тенсизликке қарсы жазылған шығармалары менен халықтың гүресшеи болды. Мысалы, болыс сайлаўының әдилсизлигин

2. Н. Дәўқараев. Революцияға шекемги каракалпак әдебияты тарийхының очерклери, ККМБ, Нөкис—1961. 206-бет.

3. Н. Жапақов. Аяпберген Муўсаевтың творчествосы. ККМБ, Нөкис, 1964—8-бет.

4. У. Х. Шалекенов. Очерки по истории культуры Советской Каракалпакии (1917—1940 гг) ККГИЗ, 1960, стр. 38

„Гүлим бий“ деген қосығында дұрыс көрсете алды. Бұнда болыс сайлауына ұсынылған Дәулетназар, Сәйеке, Әбдимурат сыяқлы кәуіпке байлардың жексұрын хәрекеттерін әшкаралап, олардың орнына ақыллы, ер жүрек, шешен, патша хәмелдарларына жалтаңлап ис етпейтуғын, халық ғамын ойлаушы Абылла деген жарлы балықшы жигитті халық атынап ұсынады. Абылла болыс болған жағдайда бийбастақлыққа жол қойылмай, „қазыу“, „белдар“ деп халықтан орынсыз жыйналатуғын параның болмайтуғынлығын шайыр ашық көрсетеді.

Абылла болыс болса Әуез келеалмас,
Белдардан бийссап тенге жыялмас.
Бұрынғыдай сирә дәуран сүреалмас,
Абылланы болыс қызың Гүлим бий⁵.

—деп Абылланы болыслыққа сайлау аркалы неше жыллар бойы халықты езіп княтырған ири феодал бұрынғы аталық Ораздың киши баласы Әуез арық ақсақалдың тырнағынан елді жаздырып алуыды Омар алдына мақсет егип қояды. Бұл ушын шайыр Гүлим бийден жәрдем сорады.

Әлбетте, шайырдың заманласлары Анвақул(1860—1927), Құлмурат (1838—1927), Сыдық(1837—1917) шайырлар да сайлауды арнаулы тема етип алып, оның мийнеткеш халықты аяусыз езіудің жана бир басқышы екенлігін көрсетип шығармалар дәреткен. Бирақ, Омар Аннақул, Құлмурат, Сыдық шайырларға қара-

⁵. Бұл куплет автордың 1968-жылы халық аұзынан жазып алған қолжазбасынан, Р—166 инв. №88731, 77-бет, Әуезов Сыдықтың информациясы.

ғанда сайлау мәселесіндегі класслық гүрести терең ашып көрсетті хәм болыслыққа мийнеткеш халық ұяйлин принципал түрде усыныу идеясын биринши болып ортаға койды. Усы жағынан алып карағанда оның сайлау мәселесіндегі көтерген идеясы карақалпақ әдебиятына енген жаналық.

Феодал—патриархаллық заманда ҳаял-кызлардың аўыр тәғдийрин жырлау прогрессив шайырлардың баслы ұазыйпаларынын бири еди. Соның ушын да карақалпақ прогрессив—демократ шайырларының қай-қайсысының творчествосында да өз халқынын ҳаял-кызларының тәғдийри айқын сәўлеленген.

Омар карақалпақ ҳаял-кызларының тәғдийрин сүүретлеген де өзинен бурынғылардың көтерген мәселелерин қайта көтериу менен шекленбестен, оны дәуирине сәйкес тың мәселелер менен толықтырды. Мысалы, „Бийбижан“ косығында қарсы кудалықтың жексурын сырын карақалпақ жазба әдебиятында биринши болып әшкаралайды.

Некемди кыйса да қазы хәм молла,
Берген аманатын алса да алла,
Қарсы кудалыққа бергенин менен
Өтемис жаманға тиймеймен олла⁶

—деп шайырдың героинясы Бийбижан зулымлыққа, әдилсизлікке, феодаллық ширик үрип-әдетке табанлы қарсы турады, өз сүйгенине косылыуға умтылады.

✓ XIX—әсирдегі Карақалпақстаннын дин орайы, „Шаһапатлы орын“ деп саналған Карақум ийшаннын ме-

6. Омар. Таңдаулы қосықлар топламы. Нәкіс, 1960-жыл, 31-бет.

шит-медиресесиндеги толып атырған ипласлыкты шайыр „Бар екен“ қосығында қартәреплеме көрсетеди.

Қыдырып барсам Қаракумның елине,
Әжайып бир максымлары бар екен.
Инсап бермей кәдқудалар пейлине,
Кисн қақысын көп жегени бар екен.

Берген садақаға кеули толмаған,
Жән-жағасын жалмап-жутып қоймаған.
Қасты екен оның жанлык соймаған,
Аўзын ашқан „уралары“ бар екен⁷

деп шайыр Қаракум ийшан медиресесиндеги ири ула-малардың сырын ашып, оларды халық алдында әшқара етеди.

Улыўма алғанда, Омар халықтың рухый қәм сия-сий өмирине тийисли бирқанша тын мәселелерди кө-терип, жаңа идея қәм актуаль темалар менен карақал-пак әдебиятының раўажланыўына тийисли үлесин қосқан шайыр.

Омар — нағыз реалист шайыр.

Егерде биз А. Г. Чернышевскийдің „Өмирди айқын сүүретлеп, көзге елеслетіў деген искусствоның жалпы айрықша белгисиниң бири, искусствоның мәниси де усунда“⁸ — деген даналық сөзлерин еске түсирсек, Омардың революцияға дейинги карақалпак әдебият-ындағы гиреўли орны тағы да айқынырақ анықланады.

Омар өмириниң ең сонғы минутына шекем мий-неткеш халыққа жалынлы поэзиясы менен хызмет

⁷ Омар. Таңлаўлы қосықлар топламы. Нөкис, 1960-жыл, 22—23 бетлер.

⁸ А. Г. Чернышевский, Эстетическое отношение искусства к действительности. Москва. 1945, стр. 117.

еткен, халық мәпин өз мәпинен жоқары санаған шайыр.

„Шайыр едің айтқыл Омар сөзинди,
Жумғанша дүньяда екки көзинни“—

деген қатарларда оның нағыз патриот шайыр екенлігін көреміз.

Омар турмыстың қаншама ауыр зардабын тартса да, өмірден түңілмей жақсылықты бәрқулла алдағы өмірден күтип, мийнеткешлердин көз жасын көретуғын жақты заманның орнауын әрман етип хәм оның орнауына исенип, оны асығыслық пенен күткен прогрессив шайыр.

✓
.....
Жаксылықты шалып тур-ау кулагым,
Жакты заман орнайтуғын түри бар,
Азырак уакыт сабыр кылың, шырағым“⁹

—деп шайыр таза заманның орнауын қарсы алыуға куштарланады. Омар шығармалары басқа да қарақалпақ прогрессив шайырларының шығармалары менен бирқатар әдебиятымыздың хасыл гәзайнеси, зор байлығы болып есапланады.

Омардың творчествосының әхмийети әсиресе, усы қатарлар авторының „Омар шайырдың өмири хәм творчествосы“ („Қарақалпақстан“ баспасы, 1978) атлы монографиясында тереңирек көрсетилген. Сонлықтан да биз бул жұмысымызда тилге аз алынып жүрген мәселеге—яғный шайырдың шығармаларының жыйна-

⁹ Автордың 1968-жылы жазып алған қолжазбасы. Р—166 инв № 88731. Әуезов Әбдиганийдың информациясы. 47-бет.

лыў, баспада жәрияланыў жағдайларына көбирек тоқтауды максет еттик.

Омардың шығармалары Октябрь революциясынан бұрын арнаулы түрде жыйналмады, баспада басылмады, илимий көз қарастан үйренілмеді Соған қарамастан халық арасына кеңнен таралды. Оның шығармалары халық арасына екі түрлі жол менен таралды. Бірінші жолы—ауызша ядланып, нама менен араласып тарауы болса, екіншиси қолжазба түрінде, биреуден-биреудің көшіріуі арқалы таралуы. Соны да аитыу керек Октябрь революциясынан бұрын Омардың қосықларын үрдис етип көшірип жыйнап жүріуші белгили адам болмаған.

Омардың шығармаларын арнаулы түрде жыйнау жұмысы совет дәуірінде басланды.

1934-жылы 17-августа Москвада СССР жазыушыларының Пүткілсоюзлық бірінші съездинде А. М. Горькийдің сөйлеген сөзінде хәрбір халықта бай фольклордың болатуғынлығын, оны жыйнаудың, оннан үйрениудің керек екенлигин айта келип, „Биз өгкендегини қаншелли жақсы билсек, хәзирги өзимиз дүзип атырған истиң уллы әхмийетин тағы да аңсат, тағы да терең түрде хәм шадлық пенен түсинемиз¹⁰“ —деуи революцияға дейинги қарақалпақ фольклоры хәм жазба әдебиятының бұрынғыдан да қызғышырақ жыйналуына тийкар болды.

Омардың әдебий мийрасларын 30-жыллары халық арасынан дәслепки жазып алыушылар хәм хәрқыйлы бұрынғы қол жазба қысса китаплардан көшіриушілер Сәдирбай Мәуленов пенен Шәмшег Хожаниязовлар

¹⁰. М. Горький. О литературе. Изд-во „Советский писатель“ Москва, 1955 г. стр 767.

болды. Олар усы жыллары Омардан басқа да революцияға шекемги қарақалпақ шайырларының шығармаларын хәм қарақалпақ фольклорынан бираз қунлы материаллар жыйнаған. Бул жыйнаўшылардын араб графикасында жазылған қол жазбалары еки том болып хәзир Өзбекстан Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының илимий кітапханасында Р—98 инв, №1120 хәм Р—23, инв, №1176 номерлери менен сақлаўлы. Усы еки қолжазба томлықта Омардың „Не дайда?“, „Гүнайым“, „Қайтаман“, „Ылайықпа?“, „Қызлар“, „Камал“, „Керек емес“, „Сениң“, „Жеткерсин“, „Гүлайым“, „Келгинди“, „Қалбығай“, „Гүлайым“, (екинши варианты), „Берермен“, „Айырша“, „Бар екен“, „Гүлбазар“, „Салийма“, „Гүлбазар“ (екинши варианты), „Жигитке“, „Ләўзе бар екен“, „Кораз“, „Бекпан“ атлы қосықлары бар. Усы қолжазба томлардағы Омардың қосықлар текстлерин биз оригинал сыпатында санаймыз. Буган дәлийлимиз, бириншиден, бул шығармаларының текстлери шайыр қайтыс болғаннан кейин көп кешикпей-ақ оның жасаған жерлеринен, заманласларынан, жақын-жуўық, ағайын-туўысқанларынан, бирге хызмет ислескен ағанин, яр-дос жолдасларынан жазып алынған. Екиншиден, бул аталынған қосықлардын бирқаншалары бурынғы қолжазба қысса кітапшалардан көширилген. Р-98 инв. 1120 қолжазба томдағы (501-бетте) Омардың „Камал“ атлы қосығына мынадай түсиник сөз жазылған:

„Бул қосық 1930-жылы Мәўлен улы хәм Хожанияз улы тәрәпинен Тахта көпирдің 8-аўылы бурынғы Крупская қолхозының мүшеси Шарапатдийин мақсымның кітабынан жазылған (Шарапатдийин Сәкир улы“). Бундай қолжазба қысса кітапшалардағы Омардың қосықлары автордың өз аўзынан ямаса өзи тирисинде усы қолжазба кітапшалардың ийелерине естелик иретинде өз қолы менен жазылған болыўы да итимал.

Үшіншиден, усы қолжазба томлардағы Омардың қосықларының қай-қайсысының болмасын хәрбір сөзи күтә орынлы, исенимли, терең мәниде келтирилген, олардың шайырдың өз сөзлери екенлигине гүман қылыўға тийкар жоқ.

Сонғы гезлери ӨзССР Илимлер Академиясы Карақалпақстан филиалынын илимий китапхана фондындағы Р—87 инв. №35482 (а) хәм Р—110 инв. 1154 номерли машинопись топламлардан шайырдың „Перийзаг“, „Бирге жүрсем қызлар билен“, „Қызлар“ атлы қосықлары табылды.

1959-жылы 29 октябрьден 29-ноябрьге шекем Мойнақ, Қоңырат районларында илимий командировкада болған С. Абдуллаев шайырдың „Жана (суў“ еки вариантта), „Гүлим бий“, „Казан“, „Аннакул“, „Палымбетке“, „Еллерге“, „Бийлерим барды“, „Бийбигул“, „Серимбетке“ „Қурбан“, „Барып көрерсең келинди“ (үзинди) қосықларын халық аўзынан жазып алған. Ол хәзир жоқарыда көрсетилген библиотекамызда №Р—62 шифры менен сақланады. 1960-жылы Артық Қаримов тәрәпинен шайырдың „Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге“, „Бағдагүл“ қосықларынан үзиндилер жазып алынған, хәзир фондта бар.

1967—1969-жыллар аралығында усы жұмыс авторы шайырдың „Дуўай сәлем, Қурбанбайға“, „Қосшым қапа болма, гелле саў болсын“, „Быйыл мерекеден қалдык яранлар“, „Буннан хәм арман өтип кеттик“, „Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге“ (толық түри) „Беллар“ (үзинди), „Изим жол“ (үзинди) „Теңизбай“, „Омардың Қаңлы ~~өзектеги~~ бир шайыр менен айтысы“, „Палау“, „Атабай кум“ (үзинди), „Айбийке“, „Гүлим бий“ (толық варианты) „Еки ылақ“ (үзинди) қосықларын халық аўзынан жазып алып, ӨзССР Илимлер Академиясы Карақалпақстан филиалынын илимий катап-

ханасынын қолжазбалар фондына (Р-166 инв. № 88730, 88731, 88732) тапсырды.

Мине, келтирилген мағлұматларға қарағанда Омар шайырдың бираз қосықларының халық аўзынан жазып алынғанлығы көринип тур. Бирақ бұған қарап, шайырдың творчествосы толығы менен халық аўзынан жазып алынды деп жуўмақ шығарыўға болмайды. Информаторлардың айтыўына қарағанда Омардың „Изим жол“ атлы поэмасы (Оразымбетов Махамбеттің информациясы, Р-166, инв. 88732, 126-бет), Қанды өзектеги Ернияз улы Сейтжан деген шайырлығы бар бир адам менен хат аркалы айтысқан узақ айтысы да болған (Қосбергенов Қалимбеттің информациясы, Р-166 инв. 88730, 44-бет). Булардан биз үзиндилер ғана жазып ала алдық. Шайырдың еле халық аўзынан жазып алынбаған буннан басқа да бир қанша шығармаларының ағы би-ге белгили.

Қулласы, Омардың шығармаларын халық аўзынан жазып алыў буннан былай да даўам етип оны толықтырыў хәмменин ұазыйпасы болып табылады.

Омар шығармаларының дағазаланыўы 30-жыллардан басланды. 1938-жылы оның „Айтпасама болма“ қосығы әдебий альманахта, ал „Не пайда?“, „Елим“, „Бар екен“, „Берермен“, „Бийбижан“, „Айырша“, „Бекпан“, „Камал“, „Гулайым“, „Бийбайша“, „Кораз“, „Қайтаман“, „Сениң“, „Гүнайым“, „Көринди“, „Керек емес“ атлы қосықлары 1940-жылы „Қарақалпақ халық творчествосы“ топламында дағазаланды.

1948-жылы шайырдың усы қосықлары толығы менен өз алдына жекке топлам болып, ал 1956-жылы олар „Қарақалпақ поэзиясынын антологиясы“ атлы топламда басылды. 1960 жылы Омардың таңлаўлы шығармалары екінши ирет өз алдына толықтырылып топлам

етип басып шығарылды. Оған шайырдың 38 қосығы киргизилип барлығы болып 1588 қатар алынған.

Шайырдың бұл шығармаларының біразы соңғы жыллары қарақалпақ мектептерінің 7—9—классларына арналған „Қарақалпақ әдебияты“ оқыу куралларында дағазаланып киятыр. Шығармаларының баспа сөз бетінде жәрияланып турылуы Омарды оқыушыларымыздың ең сүйикли шайырларының бирине айландырды. Бирақ, бир өкинишли жери, шайырдың баспада жәрияланып жүрген шығармалары редакторлаушылар хәм баспаға таярлаушылар тәрепинен бираз өзгерислерге ушыраған. Хәттеки, бир сөздің өзинин хәр баспада хәрқыйлы болып өзгертилгенин де көремиз. Мысалы, Омардын „Елим“ қосығы 1940-жылы „қарақалпақ Халық творчествосы“ топламда дағазаланды. Сондағы „бәне“ деген сөздин өзи шайырдың 1948-жылғы топламында „бенде“ болып, ал 1960—жылғы топламында „бәле“ болып өзгертилип басылған. Бұл бир ғана мысал. Сонын ушын да, биз шайырдың жәмийетшиликке бурыннан таныс шығармаларын өз оригиналы формасында беріуди максет етип, көп ғана текстологиялық жұмыслар жүргиздик.

Шайырдың халық аўзынан жазып алынған қолжазба тексти бар қосықлары не барынша ертеректе жазып алынған тексти менен, қолжазба тексти жойтылған шығармалары баспада биринши жәрияланған тексти менен салыстырылды.

Шайырдың 40-жыллардан бери (1938-жылы бир қосығы ғана жәрияланды) хәрқыйлы баспаларда жәрияланып киятырған қосықлар текстлерин Р-98 инв 1120 хәм Р-23 инв. 1176 қолжазба томлардағы биз оригинал сыпатында есаплайтуғын текстлери менен салыстырғанымызда, усы қолжазба текстлерине жақынырағы „Қарақалпақ халық творчествосы“ атлы топламда ба-

сылған текстлери болды. Бирак, тап усы топламдағы қосықлар текстлери менен қолжазбадағы текстлери арасында да бирқанша өзгерислердің бар екенлиги анықланды.

Бир ғана „Не пайда?!“ шығармасының баспадағы текстивен жүзге жақын сөзлери хәм қатарлары қолжазбадағы оригинал сыпатында саналатуғын текстлерине туўра келмеди хәм мәниси, идеясы, мазмуны жағынан олардан анаурлым төмен болып шықты. Мысалы, қолжазбадағы „Қазалыға келген жолдасым мениң“ деген сөзлер күтә дурыс. Өйткени, шайыр бул қосықты Қазалыда шығарған. Сонлықтанда бул жерде шайыр Қазалыға өзи менен бирге келген Бердимурат деген жолдасы туўралы айтып отыр. Бердимурат уақыяның қатнасыушысы хәм тыңлаушысы сыпатында қосықта сөз болады:

Бердимурат едің қурдасым мениң,
Өмиримше сыр айтар сырласым мениң,
Қазалыға келген жолдасым мениң,
Бул дуньяға шыққаныннан не пайда?!“.

Ал топламда усы куплеттеги үшінши қатар „Қазалыға кеткен қурдасым мениң“ болып өзгертилип, пүткіллей басқа мәниге ийе болып тур: бириншиден, бул шығарма шайырдың өз елинде шығарылып, сөз Қазалыға кеткен бир қурдасы туўралы сырттан айтылып турғандай болып көринсе, екиншиден, бир куплеттин ишинде еки ирет „Қурдасым“ (I-III-қатарларда) сөзинин қайгаланылыуы қосықтың мазмунын хәм структурасын бузып тур.

„Жедик бәрхә байдың, молланың мушын“,—деп шайыр жәмийеттеги социаллық теңсизликти өткірлестірип, моллалардың эксплуататор классқа киретуғынын, олардың да байлардан қалыспай адам жумсап,

адам уратуғынлығын ашық көрсеткен болса, топтамда „молланың“ сөзинің орнына „дүмпишин“ деген сөз басылып, шайырдың айтажак ойы пүткиллей бурмаланып, гәпгң өткирлиги хәлсиреген. Буган қосымша, „дүмпишин“, „мушын“ сөзлеринің мәніси-қайталанған бир мәнис.

Қолжазбадағы „Шайырлар қәлем, дәуәтин алса“ — деген қатардағы пикир күтә дурыс. Өйткени, қәлем (қәлям) Омар заманында хәзирги бизиң ручкамыз орнында қолланылған. Көбинесе оны адамлар қуслардың қатты пәринен ислеп, сыяға басып жазатуғын болған. Қәлем бар жерде сия-дәуәттиң де болыуы сөзсиз еди. Соның ушын да, Омардың „Шайырлар қәлем, дәуәтин алса“, — деген қосық қатарынан революцияға шекемги қарақалпақ шайырларының да өз шығармаларын сыя менен қағазға жазып шығаратуғынлығын жақсы түсинемиз.

Ал енди усындай жақсы қатар топтамда „Шайырлар қәлемин қолына алса“, болып өзгертилип, „дәуәт“ деген сөздің орнына „қолына“ деген сөз киргизилип шайырдың айтажак ойы бурмаланған. Бириншиден, бул қатардағы „қолына“ сөзи кереги жоқ. артықмаш. Өйткени, „алса“ сөзинің өзи-ак „қолына алса“ сөзлериниң толық мазмуғын бере алады.

Екиншиден, топтамдағы қатарда „дәуәт“ сөзи болмағанлықтан „қәлем“ сөзи ручка сыпатында қолланылмай, сыя дәуәтсиз жазылатуғын хәзирги заман қәлеми сыпатында қолланылып тур. Сонын ушын да топтамдағы „Шайырлар қәлемин қолына алса“ қатары қолжазбадағыдай революцияға шекемги қарақалпақ шайырларының қамыс қәлем, яғный сыя менен жазатуғыны жөнинде түсиник бере алмайды. Усындай өзгертилген сөзлер хәм қатарлар аталған топ.

ламдағы тек „Не пайда?!“ қосығында болып қой-мастан, шайырдың басқа қосықлар текстлерінде де бар. Усы манда тағы бір айтажағымыз, Р—98 инв. 1120 хәм Р—23 инв. 1176 қолжазба томлардағы шайырдың қосықлар текстлерин қаншама оригинал сыпағында есаплаганымыз бенен бул текстлер де информаторлардан жазып алынғанлықтан бирен—сараң болса да айырым сөзлердің гүман туўдыратуғынлығы тәбийий. Соның ушында бундай сөзлердің вариантларын биз өзимиздің 1967—69-жыллары шайырдың бирге ислескен, көзи тири жора-жолдас, инилеринен жазып алған қосықлар текстлеринен излестирип салыстырдық хәм шайырдың „өз сөзлери-аў“—деген вариантын пайдаландық. Мысалы, усы қолыңыздағы топламдағы „Бар екен“ қосығының „саўаты жоқ“, „Наданлардың“, „Билими жоқ“; „Гүнайым“ қосығының „наданлық“ деген сөзлери өзимиздин (Р—166 инв. 88730, 88731, 88732) қолжазбамыздан алынды.

Хәмме баспалардағы қосықлар текстлерин Р—98 инв. 1120 хәм Р—23 инв. 1176 қолжазба томлардағы текстлери менен салыстырып карағанымызда сөзлери хәм қатарлары көбирек өзгертилгенлери шайырдың 1960-жылгы таңламалы шығармалары топламындағы қосықлар текстлери болып шықты.

Тағы да бул топламда айырым шығармалар дурыс атамаларға ийе емес, Мысалы, „Бос турған қазаның бизге бермеді“ деген қосық „Қазан“ болып аталған.

Хәрқыйлы мазмун хәм идеяға ийе еки қосық биригип, бир қосық болып кеткен жерлери де бар. „Бийбий-ша“ қосығының бастағы еки куплети шайырдың басқа мазмунда жазған, бирақ еле баспада жәрияланбаған „Бағдагүл“ қосығынан алынған. Булардан басқа да

бул топламда кемшиликлер көп. Усы жағдай Омар шайырдың қосықлар топламын қайта дүзиўди талап етти.

Жуўмақлап айтқанда, шайырдың баспаға усынылып отырған бул топламында бұрынғы жиберилген кемшиликлерди дүзетиў мақсетинде, бириншиден, халық аузынан ертеректе жазып алынған ҳәм баспа сөзде биринши дағазаланған қосық текстлери тийкар етилди. Екиншиден, толлам соңғы жыллары экспедиция ҳәм жекке командировка ўақтында халық арасынан жазып алынған жаңа қосықлар менен толықтырылды.

Омар шайырдың туўылғанына 100 жыл толыў юбилейине байланыслы оның шығармаларын халық арасынан жыйнаў ҳәм дағазалаў пүткил жәмийетшиликтиң иси болып табылады.

Омар шайырдың бул топламын оның шығармаларының толық жыйнағы деп есаплай алмаймыз. Оның алдағы ўақытта тағы да жаңа материаллар менен толықтырылыўы даўсыз. Сол ушын көп сандағы китап оқыўшыларынан бул жумысқа өз үлесин қосыўын өтениш етемиз.

Айымқул ПИРНАЗАРОВ.

Филология илимлериниң кандидаты.

НЕ ПАЙДА?

Бул дүньяға шыктың, не көрдің Омар,
Нешше жыл Изимге копардың томар,
Жигитшилик етип, тарқамай кумар,
Бул дүньяға шыққаныннан не пайда?

Ойлан өзиң, ата-апаң не көрди?
Күн көрип, аўылда қалайша жүрди,
Бай болып Еденбай оған не берди,
Сонша жылғы жүргениңнен не пайда?

Қазалыда жүрдик он сегиз адам,
Күни-түни ислеймиз жумысты мудам,
Бермейди баярым тойдырып тағам,
Жутым табалмасак—талап не пайда?

Жолға қарап отыр нешше адамлар,
Оларға берерге мен сорда не бар,
Қуры зар жылаған суўсыл тил бар,
Бул дүньяға шыққаныннан не пайда?

Жүрдим бес-алты күн шөллерди гезип,
Қысылетте жанымнан гүдерим үзип,
Карны местей байлардың үйлерин сүзип,
Көзлерим телмирип отыр не пайда?

Бул дүнья өтеди жылап аллага,
Байлар мәни бермей көшти оллага.
Бес жыл жүрдим аббаз шайы тиллага,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Жүрдик он жети күн тағамлар татпай,
Күни-түни ислеп бир қаран жатпай,
Кеулим тоқтамас буларды айтпай,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Бердимурат, Атамурат, Жәримбет,
Күн-түни еттик хәммемиз хызмет,
✓ Қалайда жаснармыз деген бар үмит,
Жаснамасақ сум дүньядан не пайда?

Өлди Мамай, өлең түбін суу алды,
Өлди Мамай сай-сүйеги куурады,
Меннен бетер Әжимурат жаурады,
Ауылдан шыққан соң бизге не пайда?

Тәрези қурылды түсіп тур мийзан,
Меннен әзиз еди қарағым Нызай,
✓ Он сегіз азамат қайнатпас қазан,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Омар ойлан, өзін халыңды билгил,
Ырайыңнан қайтқыл, хызметің еткіл,
Болмаса бу маннан бас алып кеткіл,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Қыят ағайыннен Атамурат иним,
Қалай кешер екен бу маннан күнім,
Баярыма келди күйинип жиним,
Қолдан келген ис жоқ, енди не пайда?

Сүйеклер куўрады шыжлап күн менен,
Таслар шаптык кара кешки түн менен,
Үн қосысып жылар барма мен менен,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Бердимурат, ойлан ҳақтың өзине,
Қулақ салғыл жаратқанның сөзине,
Ерме ладанлардың, баллар изине
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Көтерилер қосық айтсам ийегим,
✓ Көп мийнеттен сырқырайды сүйегим,
Табылмады бул дүңядан тилегим,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Бул дүньяның кейни ойран ойласан,
Күни-түни ислеп белиң байласан,
Шыбын жанды қара кешке қыйнасан,
Қара пул жоқ өмириңше не пайда?

Сөз айтсам, баярым аўзымды қағар,
Бул қылығы оның кимлерге жағар,
„Тентиреген сасық қарақалпақлар“—
Деген атты алған бизге не пайда?

Қурысын бул дүнья, заман тарылды,
Ғәплеттен жүреклеримиз жарылды,
Кешиў-күндиз жұмыс пенен сарылды,
Қула дүзде зарланғаннан не пайда?

„Өлдим әрман менен“— дермен өлгенде,
Үмит болар дәулет-бақыт келгенде,
Буның парқын қарақалпақ билгенде,
Қайғы-қәсирет өткенимнен не пайда?

Бердимурат едиң қурдасым мениң,
Өмиримше сыр айтар сырласым мениң,
Қазалыға келген жолдасым мениң,
Бул дүньяға шыққаныннан не пайда?

Косық айтсам, көзден жасым айланар,
Мийим зеңип күни-түни ойланар,
Көп сайрасам-қызыл тилим байланар.
Зарланған менен мен сорлыға не пайда?

Ойлан енди жаратқанға зар шегип,
Бир аллаға кеше-күндиз көз тигип,
Мынау жүрисиң хәр күни мың шегип,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Шайыр едиң айтқыл, Омар сөзинңи,
Жумғанша дүньяда екки көзинңи,
Көп сарғайтпа қайғы менен жүзинңи,
Көп уғайым еткен менен не пайда?

Усындай болғаннан қурысын өмир,
✓ Қарауытып ~~биз~~лер болдық ғой көмир,
Бул не деген қорлық, не деген жәбир,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Қараспан қапылып түнерип тұрған,
Заманның гәрдиші бул пәлек урған,
Баска ақыр заман саўдалар қурған,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Хаял алып, сүйген барып улым жоқ,
Жумыс ислеп олда жүрме-тыным жоқ,
Қалтамда бес жылда қара пулым жоқ,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Барма енди бундайлардың ишине,
Қарамағыл доңызлардың түсіне,
Көрмес кайғы шектик байдың есигінде,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Мен жүриппен бир аллаға зар етип,
Кеше-күндиз яратқанға дат етип,
Жумыс ислеп пулсыз—байды шад етип,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Пәлектин гәрдиши қыйлы қал билен,
Өмирим өтги жүректеги шер билен,
Жексен болдым мынаў кара жер билен,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Жолға шапсам, бедеў атым сүринди,
Гоя акыр заман жақып көринди,
Кеўлим көп айтпаға енди еринди?
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Дәулет-қәлем алып жазбадым сөзни,
„Кәтеси кетти“,—дейип сөкпеңлер бизни,
Сарғайттым дүньяда ғәплетте жүзни,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда?

Бердимурат, сен де ҳақтың улысан,
Қудайдың сүймеген жаман кулысан,
Сенде мендей зары-гирийән болыпсан,
Омар кумарланған менен не пайда?

Сенде сөз қозғап тур ермек болғандай,
Кейингиге ўәсият сөзлер қалғандай,
Бул дүньяның кейни, мысал жалғандай,
Көзиме көринди.—дүнья не пайда?

✓ Зарбан болып мынаў мениң қалғаным,
✓ Гумшаланған гүллер едим—солғаным,
Үш қара пул төрт бес жылда алғаным,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Баярымның көрсен тислері кетик,
Шуғыллыққа шайтан—иблистен жетик,
Аяққа алмадық ақпушта етик.
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Дәулеті барларға бул дүнья қызык.
Күнелтер заманда кайерде бузык, *лар*
Ала жипти кесип, атлар сызык,
Куры курғақ тәажиптен не пайда?

Асманыў-зәмийиннің асты қапылып,
Залымларға пулсыз дийхан табылып,
Кеше-күндиз жүрген менен сабылып, ✓
Бизлерге пайда жоқ, баярға пайда.

Етпеди залымлар кеўлимнің хошын,
Жедик бәрхә байдың, молларын мушын,
Көрсетеди бизге қолының күшин,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Шайырлар қәлем, дәуетін алса,
Мениң хәсиретимни қағазға салса,
Кейингилер оқып тәжирийбе қылса,
Ар-намысын алмаспа екен қалайда?

Өзим мениң едим атамнан жалғыз,
Атамнан алып ем бирнеше алғыс,
Байдың хаялынан алдық биз қарғыс,
Ата-енемнің алғысынан не пайда?

Асманы-зәмийин де қапылған екен,
Бизиң ығбалларға табылған екен,
Қарақалпақ қырық жоға шабылған екен,
"Тентиреген" атты алғаннан не пайда?

Накыл бар „қоянды қамыс өлтирер“,
Жигитлер, адамды намыс өлтирер,
„Келгинди“ деп ар-намысты келтирер,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Бұл дәртімди хәмме адам биледи,
Ар-намыстан ер жигитлер өледі,
Қара бағырым меннен соны тиледи,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Шайыр Бердимурат, мен де сендеймен,
Қулақ асқыл, жат елдерде не деймен,
Ең болмаса он сегизди¹ билермен,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Бир алла қаратып дәрья дегишин,
Алды муҳмийинлердің еккен сегисин,
Еситип жаманлық жүрмиз сөгисин,
Бұл дүньяға шыққанымнан не пайда?

Ерисин, дағлардың қары ерисин,
Ерисин, айтқанда бағыры ерисин,
Атамурат сен де сордың биресең,
Бұл дүньяға шыққаныңнан не пайда?

¹Бұл жерде шайырдың "он сегизди" деп отырғаны Қазақстанға талап ізлеп бірге барған он сегіз адам П. А.

Анаў күни кеште Қодарға барсам,
Ийбеликте барып қолынан алсам,
Қапталына барып, және қол созсам.
Қолды қақты, аўыз бақты, не пайда?

Жаман екен айралықтың дәртлери,
Қайтсақ қайтер Қоңыраттын мәртлери,
Омардың бар еди айтқан сертлери,
Бул дүньяға шыққаныңнан не пайда?

Нешше күнлер жүрип, көрип сүргинди,
Мен аталдым бул елатта „келгинди“,
Хаялынан еситип күнде „ширкинди“,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

„Атым, Омар—дедим сөзимнің басын,
Болмады ишерге, ағалар асым,
Кимлер сүртер екен көзимнің жасын,
Бул дүньяға шыққан менен не пайда? ✓

Омар, сөйле, қайғы етпе, қамықпа,
Қыя шөлде әрман менен жабықпа,
Қыйын болды бизлердей аш-арыққа,
Қуры шырлағаның менен не пайда?

Бул дүнья қурысын бизди алдалы,
Қуўсам жеткермейди дүнья жалдады,
Ақ урсам жетерме, бендениң дады,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Барма несип қосар аға-инилерим?
Бирге жүрген солар менен күнлерим,
Аманба екен мениң аўыл-еллерим,
Бул дүньяға шыққанымнан не пайда?

Келдим нешше күнлер елден бел баглап,
Айралыкта кара багырым даглап,
Ауылға бармак жок, бизлерге шаглап,
Бул дүньяға шыкканымнан не пайда?

"Түкенмес¹" бахытка болыппан кумар,
Бак болса керекти алмахуу-анар,
Деп шырлайды өлгенинше сорлы Омар,
Бул дүньяға шыкканымнан не пайла?

¹ Түкенмес—таўсылмас, ада болмас,-деген мәниде. (Ш.А.)

БЕРЕРМЕН

✓ Адамға мийримсиз—шакқан шаянның,
Таңда бир күн жазаларын берермен.
Зәхәрли қасиған қара жыланның,
Ордаларын бузып ұайран етермен.

Жерин басып алып егин еккенниң,
Жазықсыз гүналап жанды сөккенниң,
Өзиндейдиң абырайын төккенниң,
Таңда бир күн өзине азап берермен.

Кескинсиз, кемалсыз бойы доғғалдай,
Жас аралас қанға қолын урғандай,
Өзине жақынға мойын бурғандай,
Суркултайға сур жазасын берермен.

Гәриплердиң мүлкин алып жылатып,
Көз алдымда ийтлерине талатып,
Сау денесин таяқ урып қанатып,
Азап бергенлерге азап берермен.

Жетимди жетелеп жұмыс еттирип,
Басына урып ақылы-хуўшын кетирип,

Ыза берип, сүйекке азап жеткерип,
Пақырды қысқанға азап берермен.

Киси жумсап пайдаланып шалқыған,
Майдай жағып сүйеклери балқыған,
✓ Жердин майын шөмиш пенен қалпыған,
✓ Сүтхорларға сонша азап берермен.

Бирини ант ишип екиге сатып,
Аяғын көтерип үйінде жатып,
Харамнап жыйнаған дүньяға батып,
Жүрген залымларға азап берермен.

Өз алдына топалаңдай шаңғытып,
✓ Кесе турсаң куу қаңбақтай қаңғытып,
Басып өтип өзін суўдай шалқытып,
Азап бергенлерге азап берермен.

АЙЫРША

Ау салсам көлине, балық түспейди,
Тамағым аш, шарға бойым өспейди,
Пирман байдай неге бахытым кеспейди,
Ау салған мәканым құрған Айырша,

Мен барсам көлиңнің иши былағай
Көлге кетти, такыям менен малакай,
Бир анқылдақ шортан және қылағай,
Он күнде алғаным усы, Айырша.

Жығыламан дәрманым жоқ, жаным жоқ,
Балығың болмаса, жерге наным жоқ,
Еки бетим куұарыпты қаным жоқ,
Неге сениң кумың сорды, Айырша.

Бекпанның баллары тамағы тоқ ғой,
Олардың бизлердей қайғысы жоқ ғой,
Өлер болды аштан қырылып жұрт ғой,
Айтқанға түсинсең енди Айырша.

Мына пығлың болса бермей балықты,
Қыарсаң жағалап отырған халықты,

✓ Алағат кәресен ашыў-арықты,
Аў салған суўатымның аты Айырша.

Жоқшылықтан ағарды ғой бизиң шаш,
Қыс күни қырауда қыппа жалаңаш,
Бала-шағам өлер болды аштан-аш,
Енди өлер болды баллар, Айырша.

БАР ЕКЕН

Қыдырып барсам Қара кумның елине,
Әжайып бір мақсымлары бар екен.

✓ Инсап бермей кәтқудалар пейлине,
Киси қақысын көп жегени бар екен.

Мақсымы болса да, молла тәўбесиз,
Молласы болса да жүдә әдепсиз,
Қыз жаўаны билими жоқ құрметсиз,
Қайыр-сахаўатсыз жери бар екен.

Ас толтырып асып шүлен қазанға,
Жабылып жеп қалдырмайды азанға,
Онбаған әдети барды озалда,
Сонындай тәртипсиз иси бар екен.

✓ Садақа бергенди құрмет етеди,
Бермегенлер босқа шығып кетеди,
Айтқан сөзи сүйегиннен өтеди,
Мийримсиз шайықлар сонда бар екен.

✓ Рақси Иблистей куры пир екен,
Әзәзүлдин маканының бири екен,
Сырты ақ та, иши толы кир екеи,
Сонындайын мақсымлары бар екен.

Алтын көрсе алғанынша қызғандай,
Биреудің некелі ярын бузғандай,

Ядта қалмас әжеп иси бар екен.

Мен қолымды берсем, қолын бермеді,
Мен сәлемім берсем, сәлем бермеді,
Жумабайдай мен сорлыны көрмеді,
Жумабайдын жуп кошқары бар екен.

„Шөмиштин аласы, тәңір бәлесі“,
Сөз айтқандай кеулінде көп мәддесі,
Шыррайған, тыррайған адам-кәттесі,
Уллы мешит, медресесі бар екен.

Қуры қолын жайып, мойны созылған,
Тәғдйірде тәғирип етип жазылған,
Қызыл көрсе жолдан шығып бузылған,
Сауаты жоқ ахунлары бар екен.

Берген садақаға кеулі толмаған,
Жан-жағасын жалмап жутып қоймаған,
Қасты екен оның жанлық соймаған,
Аузын ашқан „уралары“ бар екен.

Ап-ауыр сөз айтса ойыннан кетпес,
Сасық ойларына ақылың жетпес,
Садақа бермесен гүнанды өтпес,
Пайғамбардын „шарияры“ бар екен.

„Батыр болсаң бар күшинди жауда бер,
Тулпар болсаң, туяғыңды тауда бер,
Садақаны, балам, дениң сауда бер“—
Деп отырған алымпазы бар екен.

Дос екенсең қарның бәрхә тоқ болса,
Қасты екен шубхасы жоқ ҳақ болса,
Оған берер қара пулың жоқ болса,
Сырт көрсетер сыртланлары бар екен.

Қуры алланың атын айтып алдаған,
Қызыл қуўкыл тилин халыққа жаллаған,
Өзине жақынды ҳақтай қоллаған,
Қарун киби, қарун байы¹ бар екен.

Адамнан жасырып насыбай атып,
Көпшигин жымпыйтып, жамбаслап жатып,
Биразларды гүнасыздан қақсатып,
Муртын таўлап отырғаны бар екен.

Халыққа жақпастан ырымды баслап,
Қарамылық жолында кеўилин хошлап,
Еки күн болмай алған ҳаялын таслап,
Әзәзүлдей шайтанлары бары екен.

Бул исинин кимге болар саясы,
Отырғаны жин-жыпырдын уясы,
Жайылмағай журтка залым қыясы,
Үмитсиз бузықлық иси бар екен.

Тәрийпи сонындай атқа шыққанның,
Тәрезиге² қарап жолға шыққанның,
Мен де бирей елим ауыз бакқанның,
Айтпаслыққа болмас иси бар екен.

1. Қарун бай—мал жыйнауға көзи тоймаған, ашкөз, ақырында жер жутқан бай.

2. Тәрези—жулдыз.

ГҮНАЙЫМ

Хакымды бермедин, кўйдирдин Ораз,
Тўёсилмес барма мениң гүнайым.
✓ Берсең де болады пулымды азмаз,
Нәлет Ораз, барма мениң гүнайым?!

Қолы жеткенлердин иси ақыбет,
Еткил беглер азаматқа хызмет.
Бергил бир жаратқан тәниме мәдет,
Неден болды шул заманда гүнайым?!

Хәмир етип Көк өзекти бийлерсен,
Халың билмей, шақак урып сөйлерсең,
Ойла ладан, ҳақы бермей не дерсең,
Нәлет Ораз неден болды гүнайым?!

Маған азап бердин кейнине қарап,
Душпанларым отыр күлип насақлап.
✓ Қара пулды қырыққа бөлип усақлап,
Неден болды аты жаман, гүнайым?!

Сөйлеген сөзимши илмей қулаққа,
✓ Қол жетпеди айқасарға жаракқа,
Қолың келер илдирерсең даракқа,
Ораз, неден болды мениң гүнайым?!

Бул жерлерде кара багырым даглайман,
Налыс етип бир аллага жылайман,
Арыз етип үш хақымды сорайман,
Сорасам бермейсең недур гүнайым?!

Өт „гүнамды“, менин бергил хақымды,
Баглама айыралық етип бағымды,
Кеулимнен кетир жара-дағымды,
Хақымды бер „аға“ өткил, „гүнайым“,

„Сақла деген сыпайынын сыйынан“,
„Гүнаң бар“—деп кессендағы мойнымнан,
Шығыпмедим мен қызыңнын койнынан,
Неден болды Ораз „аға“, гүнайым?

✓ Еткен мениң мийнетимди көрмедин,
Инсап етип дуўры жолға жүрмедин,
Ақыретледин, еңбегимди бермедин,
Сорқайнаған недур менин гүнайым?

Гүркирейсең көлде жүрген қабандай,
Негизинде сүнегиниз жамандай,
Оңлы жууап бермединиз ладандай,
Неден болды ойлаң, залым, гүнайым?!

Әкең Нияз еди доңыздан семиз,
Сен де сондай болсаң мысалы өгиз,
Жигитлер, оңбаса әзелден негиз,
Неден болды, Әжимурат, гүнайым?

Ораз, халықтан асқан болыпсаң жаман,
Негизги әдетиң өзиңе аян.
Паный дүнья акыр саған бийпаян,
Залым Ораз, неден болды, гүнайым?!

Бер ҳақымды жылатпағыл мени сен,
✓ Саў болсам аларман акырында тең,
Не қыламан бүгін барып үйге мен,
Неден болды, Ораз „аға“, гүнайым?

Гүнамды айтсаншы мойныма қойып,
Арман карайсаң-аў „аға“ бултыйып,
Қазақы қаптайын турсаң тылтыйып,
Неден болды, Ораз „аға“, гүнайым?

Жолдасымның аты еди Өтемис,
Пул бермесен елимизге кетемиз,
✓ Бес тоқсан боп түбиңизге жетемиз,
Болмаса гүрт, көмpek неден гүнайым?

Өзиң әуели исле дедин исинди,
Ақыры сындырдың, мине тисимди,
Таўыпсан ийт, заңғар алдар кисинди,
Неден болды, қабан, саған гүнайым?!

Мен ғәриппен, жалған сөзди айтпайман,
Айтсам хәргиз лебизимнен қайтпайман,
Енди сениң лебизинди тутпайман,
Неден болды, Ораз, саған гүнайым?

Наданлық пығылнан көрмесен қайыр,
Билгир болсаң сөздиң мәнисин айыр,
Өлгенше жаманлар бул Омар шайыр,
Себепсиз зулымға недур гүнайым?

Көзимнен ағып тур мәнзилли яшым,
Саўдаларға түсти бул ғәрип басым,
✓ Уйимде ишерге болмады асым,
Уай, яранлар, неден болды гүнайым?!

Keўлимде бар еди сансыз эндише,
Азап шектим өлгенимше бирнеше,
Бундай ақыр заман ҳәрдайым кешсе,
Неден болды таўысылмас гүнайым?! 00000

Гумшаланған гүл едим, куўрадым, солдым,
Адамзаг айтқысыз ғаплетте болдым,
Бул дүньяда қапа шектим, не қылдым,
Уай, ағалар, неден болды гүнайым?!

Әйле кеўлим энди пурсатлы сабыр,
Көрдин душпаныңнан өлгенше жәбир,
Қолда күш болмай тұр, болып мүсәпир,
Бул залымға неден болды гүнайым?!

Мениң жүрегимди ҳәмме де билер,
Биреўлер жылар да, биреўлер күлер,
Бир тенлик келмесе кәпесте өлер,
Ораз „аға“, неден болды гүнайым?

Жолын үлкенликтен аға болыпсаң,
Эрман менен айыра түсіп қалыпсаң,
Өзинизди қыйсық жолға салыпсаң,
Неден болды, Ораз „аға“, гүнайым?!

КЕРЕК ЕМЕС

✓ Бийсенбай жедик ҳақымды,
Ант ишкениң керек емес.
Байладың мениң бағымды, ~~XI~~
Ол айтканын керек емес.

И Пығлын жаман жарамаған,
Айтқан гәплер дарымаған,
Мақта дейсең енди маған,
Берген пулың керек емес.

Қай жеринди мақтайман мен,
Өтирикши лапкөйсең сен,
Айтарлык сөз көпдур бөтен,
Қалпал сөзин керек емес.

Сорасанлар атым Омар,
Хәрким болар сөзге кумар,
Маған керек уллы дилўар,
Сендей дилўар керек емес.

Мен де шайырлардың бири,
Еткен исим бәрхә ири,

Отырғаным қудай жери,
Киси жери керек емес.

223

Мен өзим атам өлген соң,
Ғәриплик басқа келген соң,
„Туұысқан ағайиним“— деген соң,
Жумысыңды иследим сениң.

СЕНИН

Он еки жыл жүрдим сениң қолында,
Кәнекей, Ермакоай, бергениң сениң.
Азап пенен жүрдим сениң жолында,
Қаякта ҳақымды бергениң сениң.

Жалынсамда еңбегимли бермедин,
Көзимнин жасыны неге көрмедин?
Усы бастан аман кетер депбедин?
Өлгенше изиңде жүрермен сениң.

КОСШЫМ ҚАПА БОЛМА, ГЕЛЛЕ САҰ БОЛСЫН

Әуелха айтайын бул гәпти бастан,
Быйыл бесеуимизли қудайым қосқан,
Өзимнен кейинги бир қосшым Оспан,
Қосшым, қапа болма, гелле саў болсын.

Бир қудайға қулмыз, Расуўлиге құммет,
Құмметлерин аямады Мұхаммед,
Аннан соңғы бир қосшымыз Қәлимбет,
Қосшым, қапа болма, гелле саў болсын.

Әбиў бала елде қалған басшымыз,
Жанназар хәм таза шыққан қосшымыз,
Айлық жүрип мерекеден кештиңиз,
Қосшым, қапа болма, гелле саў болсын.

Үстимизде турған қурбан хайг айы,
Биздерди жаллаған орыстың байы,
Елди көре алмай болдық сақрайы,
Қосшым қапа болма, гелле саў болсын.

Қудайым қәлесе, бендеси байыр,
Жигитти душпаны сыртынан сайыр,
Бул қосықты жазған Омар шайыр,
Қосшым, қапа болма, гелле саў болсын.

БЫЙЫЛ МЕРЕКЕДЕН ҚАЛДЫҚ ЯРАНЛАР

✓ Айлық жүрип байға егтік хызметти,
Хызмет еткен менен мениң нем кетти,
Жатып бир атаўда өмиримиз өтті,
Быйыл мерекеден қалдық яранлар.

✓ Жигитке елиў сомнан ақшасын алдық,
Мереке көре алмай атаўда қалдық,
Аўылға қайта алмай әрманда болдық,
Быйыл мерекеден қалдық, яранлар.

Атаўда жатқаным арқамның тары,
Бизге билинбелі-аў елде не бары,
„Мереке болмады“—деп келди хабары,
Быйыл мерекеден қалдық, яранлар.

Қосық айтсам, басылады хәўирим,
Әрман менен өтті бастан дәўирим,
Сөйтип өтерсең-аў мениң өмирим,
Быйыл мерекеден қалдық, яранлар.

ЕЛДИҢ АМАНЛЫҒЫН АЙТШЫ-АҰ БИЗЛЕРГЕ

Орыс закүнинде шегер папыраш¹,
Келгениме бир ай болды какраз²,
Ел аманба Хамийдулла қотыраш,
Елдиң аманлығын айтшы-аў бизлерге,

Елдегилер бир-бир ушты көзимнен,
Ибрат алың мениң айтқан сөзимнен,
✓ Баркас³ минип кейин келдиң изимнен,
Елдиң аманлығын айтшы-аў бизлерге.

Мен бир гәп айтқанда күледі көзин,
Майға пискен нандай қызарып йўзин,
Елдеги аманба бас қосқан қызың,
Елдиң аманлығын айтшы-аў бизлерге.

Шешен Турсынбийке, әкең Досшанды,
Мезгилге қатырдың бир тоққыз нанды⁴,
Қудайым кез келтирди бундай заманды,
Елдиң аманлығын айтшы-аў бизлерге.

1. Бул жерде „папыраш“ сөзи орысша папироса деген сөздің бузылып айтылған түрі.

2. Какраз—саррас, анық деген мәніде.

3. Баркас—көп ескекли үлкен қайық.

4. „Мезгилге қатырдың бир тоққыз нанды“—деўиниң себефин, Хамийдулла қоста қалды, нан қатырып, ас писиретуғын аспазшы екен.

ТЕҢИЗБАЙ

Конак болып келди сизге Өтемис,
Асыўға балық жок енди нетемиз,
Балығын болмаса елге кетемиз,
Ырасынды бизге айтсаң Теңизбай.

Теңизбай дегенге саған аў салдым,
Тегераң шамалға мунша қозғалдың.
Кемеге суў қуйып көп жәнжел салдың
Бул не деген қыңырлығың, Теңизбай.

Қасына келгенде байлық етесен,
Соннан берги расходты¹ нетесен,
Ең болмаса шай пулыны өтесен,
Елимизге қайтар едик, Теңизбай.

¹Расход — кәрежет

БЕЛДАР

Елатымнын кыслаганы Самайды¹,
Быйыл сирэ бу белдарды алмайды,
Белдар² алса елде адам қалмайды,
Инсапый тәўпыйықты тилең, яранлар.

Буннан жыйылайык Шымбай қалаға,
Хәмме сыйынайык алла талаға,
Мусылман қалып гур үлкен жалаға,
Инсапый тәўлыйықты тилең, яранлар.

¹ Самай—атаўдың аты.

² Белдар—1916-жылы патша хуқиметинин урыстан тысқары кумыска Орта Азиядағы мусылман халықларынан жети үйге бир белдар, яғнын бир адам алыўын аңлатады. Қосық мәрдикарға арналып жазылған. Қосықтың кейин көп болған.

ГҮЛИМ БИЙ

Әбдижаппар дегеннің өзи ер еди,
Есепли кәгкуда ердің бири еди,
Хәр ұақлары болыс болсам дер еди,
Ол да болыс бола алмады, Гүлим бий.

Абылланын минген аты қасқады,
Ер жигиттің қылған иси басқады,
Оязға барғанда колын жасқады,
✓ Сол ғайратка болыс қылын, Гүлим бий.

Абылланын минген аты буұрылды,
„Шүү“ дегенде жер танабын куұырды,
Оязға барғанда карсы жуұырды,
Сол ғайыратка болыс қылын, Гүлим бий.

Дәулетназар сирә съездден қалмайды,
Ақша берип хәргиз сагып алмайды,
Болыс түүе ақсақал хәм болмайды,
Абылланы болыс қылын, Гүлим бий.

✓ Әбдимурат казы хатларын жазар,
Сумлық пенен қатарынан ол озар,

Съезд болған сайын аркасы козар,
Бул хәм болыс бола алмайды, Гүлим бий.

Абылла болыс болса Әўез келе алмас,
Белдардан бий есап теңге жыя алмас,
Бурынғыдай сирә дәўран сүре алмас,
Абылланы болыс қылың, Гүлим бий¹.

¹. Бастағы бир куплеттен басқасы Әўезов Сыдык (Р—166 инв. 88731, 76—77 бетлер), Байымбетов Есбоғанцыз информ. алынды. (Р. 166 инв. 88730, 42-бет).

БИИБИЖАН

Жаркырайды өңиринин тумары,
Таркагандай ержигиттин кумары,
✓ Онсегиз жасына келип Бийбижан,
Дүньянын жүзине түсти хабары.

Хабар жегкен соң дүнья жүзине,
Хэрким ашык Бийбижаннын өзине,
| Не жигитлер шийрин жаннан кешкендей,
Күлип айткан жалгыз аўыз сөзине.

Бийбижан кыз болды сулуў көрнекли,
Катарынан хэрбир иси өрнекли,
Көз жиберип, сымбатына карасаң,
Сымға тартқан гүмис яңлы, аш белди.

Сонындай келбетли, күйгелек көзли,
Бүлбил сайрар онын сөйлесе тили,
Тирилип келгендей гөрдеги өли,
Хаўазы жер жарған Бийбижан қыздың.

Сондай сулуў болды арыў Бийбижан,
Сондай отқа түсти ашык неше жан,
Тислери хинжидай келбети келген,
Мысалы қол менен дизгендей маржан.

Палдай тамар хәрбир сөйлеген сөзи,
Гаўхардай жарқырап жыйнайды көзи.
Деп айтқанлар заманында көп болды,
„Мың тиллаға арзан бир басқан изи“.

Сондай сөзлер хәр жерлерге тарады,
Бийбижанның даңқы жерди жарады,
Қыз алмаған жаңа талап жигитлер,
Көрген жаннан „Ыраспа?“—деп сорады,

Бийбижанның көпке даңқы жайылды,
Ониан-буннан қардар жигитлер келди,
Топары менен берип неше малларды,
Қыз дүньяға келсе алмакшы болды.

Өкеси бай еди, қызбады малға,
Тилләны санамай салса да қолға,
Бир жылы апаттан қырылып малы,
Жетисти атасы жарлылық қалға,

Төрт түлік мал жыйнап салдырған сарай,
Сонындай бар еди дәулетли бир бай,
Буның да бар еди бир сулыу қызы,
Қарсы кудалыққа бул келди қолай.

„Мен екеу қылайын кара басымды,
Бийкарлықта өгкермейин жасымды,
—Деди турып байдың кишкене улы,—
Берейин басы ашық қарындасымды“.

„Берейин бир пулсыз қарындасымды,
Сен де бер өзиме қарындасынды“,—
Деп айтқанда Бийбижанның ағасы,
Макул көрди буның айтқан сөзлерин.

Басма-бас келген соң айтыспай мълды,
Көрди бир-бирине салысып ҳалды,
Мал берместен карсы куда бълыйға,
Ўдени беккемлеп, урысты колды.

Қалын мал айтыспай урысып колды,
Ўде етип қойды бирнеше жылды,
Ҳаўазы жер жарған Бибижан қызды,
Қарсы қудалыққа бермекши болды.

Ағасы ойланып тапса да ақыл,
Арқаға койса да ўде неше жыл,
Айдан арыў, күннен көркем Бийбижан
✓ Бул исти шынында көрмеді макул.

Қаплы қайғыдан тарғайған жүзин,
Күле шырай берип жайнатып көзин,
Барып турып ағасының қасына,
Зар жылап Бийбижан баслалы сөзин.

— Жаным аға, кулак салсан сөзиме,
Жетим қалып ергендеги изине,
Мени берип, байдың қызын адыўға,
Ойлан аға, ылайықпа өзине?

Бүгин мени берип сүймегениме,
Сен қосылғың келди бир сүйгениңе,
Бул исине олла ыразы емеспен.
Жаным аға, келседағы кеўлине

Қарсы қудалыққа берипсен мени,
Жан аға, ойланса, не дейин сени,
Алдымда дарағым, кейнине ерген
Ойланса, жан аға, мен едим ини.

Қапалыққа салып нашар басымды,
Ағыздың көзімнен қанлы жасымды,
Бул истиң алды-артын ойланбай аға,
Мен жетим сорлыға еттиң қысымды.

Некемди қыйсада қазы хәм молла,
Берген аманатын алса да алла,
Қарсы қудалыққа бергениң менен,
Өтемис жаманға тиймеймен олла.

Усы сертим кессең дағы басымды,
Суұдай ағызсаң да қызыл қанымды,
Тиймеймен жаманға, Өтемисиңе,
Дарға асырып шығарсаң да жанымды.

Нелерге көнбейди бендениң басы,
Кимлердің ақпаған көзиниң жасы,
Мен зарланып бир жаманға кеткенше.
Аллам амантын алғаны жақсы!—

Деген сөзге ашыұланып ағасы,
Душпанлардан жыртылғандай жағасы,
Айтты турып, қабағынан қар жаұып,
—Тиймесен көрермиз, сол ұақта, яқшы!

Жаман деп айтсаң да байдың баласын,
Биреудің көзиниң ақлы-қарасын, *аһ*
Өтемиске сени быйыл бермесем,
Менинде бир шәртим, жаратқан урсын!

Қабактан қар жаұып, қарайып бәрхә,
Қарайып ис егги, болса да гүнә,

Бийбижанды берип сүймегенине,
Акыретке тамға-салдырды неке.

Ұхазир ушлап кәлемимди қолыма,
Жедел ислер пайда болды бойыма,
Бийбижанның сондағы айтқан сөзлери,
Ұайран етип түсти мениң ойыма.

БИЙБИГҮЛЖАН¹

(Гүлімбет атынан айтылған бөлім)

Ақ туйғын сұңқарың ушты уядан,
Ушқан мәннен жай талпады қыядан,
Әрманлықта өгер болдым дүньядан,
Биз кеттік, сен қалдың, хош бол, Бийбигүл.

Мойныма салды темир ошағын,
Салды жүрегіме өгкир пышағын,
Қара бет, қара жер ашып кушағын,
Бизге өлім мйрас болды, Бийбигүл.

Бизге мйрас болды қайтып келмес жол,
Шыға алмадым, бир тереннен созып қол,
Ақыретте көрискеймиз ырза бол,
Кеттім қайтып келмес жолға, Бийбигүл.

1. Омар жалланба рабочийлардың аұыр турмысын сүүретлеу үшін бул қосығын Қазақстанға талап іздеп барып сол жақта аұырып, өлер алдында Гүлімбеттің елдегі сүйген қалыңлығы Бийбигүлге жоллаған сәлемлемеси, Бийбигүлдің елге келген жигитлерден ашығының (қалыңлығының) дерегин сорауы, жигитлердің тымсал менен Гүлімбеттің өлгенин билдириуи, қыздың ярын жоқлауы, жеңгесиниң тәселле беріуи етип бирнече бөлімге бөлген.

Сениң дууаң болар хәммеден зыяг,
Бир алла жеткерсе уллы шарапат,
Мен саған интизар, оқый гөр аят,
Аятыңа интизарман, Бийбигүл.

Бийбигүлдиң атынан айтылған бөлим

Быттыр кетип быйыл келген,
Узақ жолға талап еткен,
Саў саламат елге жеткен,
Ҳармаңызлар, бег жигитлер.

Таза талап гүллерине,
Күшин байлап беллерине,
Аман келген еллерине,
Ҳармаңызлар, бег жигитлер.

Бирге өскен курдасыңыз,
Бирге кеткен жолдасыңыз,
Барма оннан хабарыңыз,
Аман келген, бег жигитлер?

Белгиси жок қолыңызда,
Я қалды ма жолыңызда,
Көринбейди араңызда,
Қайда қалды, бег жигитлер?

Сарғайыпты хәм жүзлерин
Узақбеди жүрген жолың,
Бизин ярдан хабар берин
Аман келген, бег жигитлер.

(Жигитлердің атынан айтылған бөлім)

Талап етип қысы менен,
Елге қайтты биің менен,
Жол жүріп едик түни менен,
Қалды жолда, Бийбигүлжан.

Жери жайсыз шашылған уй,
Өзің мәрт бол, белинди буу,
Жолығысып бір терең суу,
Жолда қалды, Бийбигүлжан.

Кейін қарап турдық хәмме,
Жетер-ау деп еттік дәме,
Терең суудан болмай кеме,
Кейін қалды, Бийбигүлжан.

Келмеген соң гүлер үзип,
Арман-берман жүрдик гезип,
Терең суудан бизлер жүзип,
Аман өттік, Бийбигүлжан.

Биз жағалап үлкен көлди,
Беккем бууып алдық белди,
Шақырсақта еситпеди,
Сууда қалды, Бийбигүлжан.

Көл бойында көпдур жекең,
Аяғына кирди тиккен,
Өзі жүзің билменди екен,
Қалды аржақта, Бийбигүлжан.

Бийбигүл атынан жеңгесине айтқаны

Женгежан кулак сал мениң сөзіме,
Қанлы жас толып түр екі көзіме,
Қос канатлы ақ сунқарым бар еді,
Туғырынан ушты келмей өзіме.

Сунқарым ушқанда қанатын жайып,
Сол бийик қауада болыпты майып,
Сунқарыма қуып жетіп Қаракус,
Болып тұр, жеңгежан көзімнен ғайып.

Сол дегенде қуыр мениң дәрманым.
Мийрим қанбаған хәм интизарым,
Женгежан, еситтім бүгін хабарын,
Қаракусқа жем болыпты сунқарым.

„Еситпестей пінти дейди қулағы,
Шөгир кирип майып болды аяғы“, —
Деп айтады жолдаслары, жеңгежан,
Аман қалған сунқарымның аяғы?!

*(Жеңгесинің атынан Бийбигүлге айтылған)
бөлім)*

Бийкешжан, кеўлине алма ууайым,
Ууайымсыз еткей бизди қудайым,
Ақ сунқарың аман дейди, қарағым,
Кеўлинди хош әйле, бір тууған айым.

Бийкешжан, қыз болдық бизде азғана,
Бауырымыз күйді ашық отына,
Сен жыласан, мениң кеўлим бузылар,
Ашығыңа болсын бір алла пана.

Бийкешжан, кеўлине уўайым салма,
Сарғайып, карағым, буныңдай болма,
Ярың өлген болса узақ жолларда,
Алланын исине илажың барма.

Өлмесе ашығын аман саў келер,
Пайманасы толса ҳәр жерде өлер,
Көп ишинде көп сарсылып жыласаң,
Буған не болды деп душпаның күлер.

БИЙБИАЙША

Курығандай адамзат тап бер жақтан
Келди саған жақын емес узактан
Аламан деп малды төгий аржақтан.
Келди Досмухаммет саған. Бийбиайша

Тойханаға берип қаздырар ошак,
Көзлери аларған, мурны шоп-шошак,
Ғаррыға кеткеннен ишке сал пышак,
Енди аўылда тура алмайсаң, Бийбиайша.

Аўзы түкли қартаң менен кетерсең
Бастан аяк-хызметлерин егерсең.
Қапалықтан әрман менен өтерсең,
Ялғаншы дүньядан, сулыў Бийбиайша.

Бүйтип өмир әрман менен өгкеннен,
Тақыйық әжел тириликте жеткеннен,
Басқа турып тоқаллыққа кеткеннен,
Өлсеңши буннан да, арыў Бийбиайша.

Биреў сени тоқаллыққа алады,
Туып өскен, жүрген жериң қалады,

Барғаннан соң жумысына салады,
Гаррыға қор болып кеттиң, Бийбиайша.

Бой жазыуға жердің жүзи кең емес,
Бундайларға кеткен жалғыз сен емес.
Сендей арыулардың олла теңи емес,
Әрман менен елден кеттиң, Бийбиайша.

Қыз-келиншек келсе бир өзін базар,
Қатар жигитлерге салмадың назар,
Сени сатқан Гүлбазар хәм Пирназар,
Ийшалла оңбағай солар, Бийбиайша.

Қыз баладур ер жигиттин кумары,
Жалғаншынын рәуиши тумары,
Буны айтқан Сүйирбектиң Омары,
Заманлас ирегінде саған, Бийбиайша.

ПЕРИИЗАТ

Жамалың айландым сулуы перийзат,
Дуньяда мен болар саған қарыйдар.
Кеўлиң болса қозғаларман ихтият,
Кәдди жамалыңа қылсам ықтыяр.

Ашығым үстимнен йошып өтсен де,
Хәр кыйлы ислерди ашық өтсен де,
Несип тартып Барсакелмес кетсеңде,
Жолыңда курбанлык боларман сениң.

Куп тыңлап, кулак сал айтылған сөзге,
Жүзге-жүз түскенде, көзимиз көзге,
Бул күнлери көздиң жасы теңіздей,
Ашықпан бул күнде жолыңда сениң.

Бир қара ашықман жүзине мийман,
Ялғаншыда ашық дәртлери жаман,
Тасадык жолыңда болсын шийрин жан,
Ашығым курбана жолыңда сениң.

Бул пәний дуньяда өлмей ким қалар,
Аманат шийрин жан әзирейид алар,
Болса яқшы дәндек сениңдей нигар,
Жолыңда жүремен өлгенше сениң.

Келбетин көркиннен аламан танып,
Бир аўыз сөзине меҳирим қанып,
Душпанның бузылғай ишлери жанып,
Изинде өлермен перийзат сениң,

Қызлардың қолында алтын пиала,
Сени көрип кетти ақылым қияла,
Жамалыңнан мендей ярың айналғай,
Өлгенше интизарман жолында сениң.

Айымгүл боларсаң мениң мурадым,
Хәм де сенсең туўып өскен елатым,
Жалғаншынын раўшаны куўатым,*
Өлгенше жүремен жолында сениң.

Зухра-Таҳир өткен бұрын гарийхта,
Қосылған бир-бири ахуў-зарлықта,
Бұрын уақта өткен Жүсип-Злийха,
Олар да көринбес көзиме мениң.

Айымгул жан, сенсең мениң ҳабибим,
Кәсте болсам, шыпа болар тәўибим,
Бақшада ашылған шын таза гүлим,
Өлгенше ашықпан жолында сениң.

Айтқан менен ҳаслы затым бендемен,
Күйе-күйе өлер кәсте ҳалдаман,
Жолында ашықпан зулжала дермен,
Интизар ашық боп жолында сениң.

Ялғаншынын ашық болар кумары,
Таққан алтын заттан беккем тумары,
Ашықлықтан болып сизге интизар,
Қосық жазған Сүйирбектин Омары.

БИРГЕ ЖҮРСЕМ ҚЫЗЛАР БИЛЕН

Түўесилмес узақ жолға
Сапар жүрсем қызлар менен.
Шашпаў гилтин услап колға,
Бирге жүрсем қызлар билен.

Бирге ойнап, бирге күлип,
Тойдағыдай бирге жүрип,
Азғана ўак дәўран сүрип,
Жүрсемдағы қызлар билен.

Қызлар билен гүрриң етип,
Бағ аралап сайран етип,
Мақсет-мурадқа жетип,
Бирге жүрсем қызлар билен.

Ҳаўалатсам алма атып,
Бағының мийўесин татып,
Бирге ойнап, бирге жатып,
Сапа сүрсем қызлар билен,

Тәрк еткизип колда барын,
Мениң солдур ахуў зарым,

Үзер едим кош анарын,
Бирге жүрсем кызлар билен.

Қыз бенен камалға келеем,
Бирге турып, бирге жүрсем,
Арасында шейит өлсем,
Әрманым жоқ кызлар билен.

Бул жалғаншы кимнен қалған,
Сөйлемейин ҳеш ўақ ялған,
Көрген ўақта ақлымды алған,
Бирге жүрсем кызлар билен.

Бул дүнья деген бир пәлек,
Мен етемен ҳаққа тилек,
Қыйқаш қаш жананяр керек,
Дийдар несип кызлар билен.

Қыз дегениң қызыл жүзли,
Орта бойлы жаўдыр көзли,
Қылығы зият минезли,
Бирге жүрсем кызлар билен.

Бул жалғаншы дүнья кетер,
Ким жылап, ким шадқып өтер,
Мүсәпирге нәўбет жетер,
Бирге жүрсем кызлар билен,

Қыз дегениң алтын такты,
Жаста ойнар қуўыршақты,
Мал береді қай ўақытта,
Сонда жүрсем кызлар билен.

Жамалына болган кумар,
Көзде жасым, бир-бир тamar,
Буны жазган шайыр Омар
Жүрсем дейип кызлар билen.

КЫЗЛАР

Кызлар қаран бизиң жаққа,
Қызыл гүлиңизди тақ та,
Келин тартынбай қонаққа,
Жеңген менен шығың, қызлар.

Алдың шықса он беске,
Бизлерди хәм алың еске
Қыдырып барамыз кеште,
Буны ойға алың, қызлар.

Кеште қыдырып барамыз,
Отырыспаны қурамыз,
Нағышлап жууап урамыз,
Отау сазлап қойың, қызлар.

Түнде ауылды геземиз,
Қандай ис болса сеземиз,
Келмесен гүдер үземиз,
Буны билип қойың, қызлар.

Жеңген шығарар төлеге,
Екеуіміз турармыз бирге,
Төсекти салдырып төрге,
Хызметти етиң, қызлар.

Бар мүйтөннің Омары,
Жаксы қызлардың тумары,
Қыз бенен тарқар кумары,
Буны билип қойын, қызлар.

Жеңгеңе айтсақ өтinish,
Етпес бизлерге иркиниш,
Таса жерде ойнап-күлиш,
Басланады сонда, қызлар.

Қызлар тартынбаң қонаққа,
Илиң сөзлерди қулаққа,
Әўере болмаң шолаққа,
Оннан ғарры жаксы, қызлар.

Сәйеке—шолақ келмекши,
Келип сизлерди көрмекши,
Түнде үйиңе кирмекши,
Жыллы бир сөз айтпаң, қызлар.

Мениң зарым сизлерге сол,
Оның артса қаңт-шайы мол,
Өз теңлериңе бериң қол,
Теңсиз бенен жүрмең қызлар.

ҚЫЗЛАР

Биринде хәүледин дуньяға келип,
Йиккинде хәүиж алып дуньяны көрип,
Үшинде жақын хәм алысты билип,
Төртинде төредей боларсаң, қызлар.

Төрт жастай келерсен қызлар бесиңе,
Пухта болып жан жолатпай исиңе,
Алты, жети жаста келип есиңе,
Ағзыңнан дэнданың түседи, қызлар.

Жеңгелерин бийкеш-бийкеш дегенде,
Тен курбылар менен ойнап күлгенде,
Оннан өтип, онбир жасқа келгенде,
Қыз болғын кеп шашың өрерсең, қызлар.

Хәртүрли нағыш пенен өзинди безеп,
Жолдың дуўры саррас болыўын гөзлеп,
Қыз болыўға өзін кәддинди дүзеп,
Он төрттен онбеске келерсен, қызлар.

Жылўа хәм наз бенен қасынды қағып,
Шийрин-шекер сөзин адамға жағып,
Менменсинген жигитлерге сын тағып,
Сөз қылып кейнинен турарсаң, қызлар.

Түрмеңнің ишпнен айдыны шалып,
Бағырын өртеп, жигит жаныны алып,
Бир майдан көрмесе ингизар болып,
Ышқының отына түсерсең, қызлар.

Он алты, он жети келсең жасыңа,
Мал берген ийелеп келер қасыңа,
Урып ышқы хәсер сонда басыңа,
Мәуиж урып дәрьядай тасарсаң, қызлар.

Шийрин-шекер палдай сөзлери дәмлі,
Зыяда хошхүрей ақыллы, пәмлі,
Дүньяның гүлисең артықмаш иренлі,
Жаныма жан қосар дәрманым қызлар.

Капа шексем үндемеймен, күлмеймен,
Айтқан сөзди қулағыма илмеймен,
Сени көрсем қайғыланыў билмеймен,
Дәртимнің дәрманы, қууаты, қызлар.

Сөйлесем тарқайды кеулимнің шәри,
Бул дүньяда қыздур қызықтың бири,
Хүр қызындай сулыў келбетли пери,
Хәркимнің сүйгени ойласаң қызлар.

Қыз күнінде қызыл кийим киймесе,
Өзи тени менен ойнап—күлип жүрмесе,
Несип тартып сүйгеніне тиймесе,
Әрманың дүньяда шул болар, қызлар.

Кәмалға келерсең суўдай мәуиж урып,
Шашыңды бес таллап тулымын өрип,
Жүзлерің барық урып хәм қызғыш дөнип
Алмадай қызарып писерсең, қызлар.

Жүз мың кубыларсаң, кулқың зияда,
Сеннен өтпес перийзада, хұрзада,
Қызық сенсең бул ялғаншы дүньяда,
Жолыңда курбанлық болайын, қызлар.

Бағыңнан мийўе жеп, бағды жайласам,
Курбан болып, жолыңа белим байласам,
Бул дүньяның артық-кемин ойласам,
Дүньяның рахаты сизлерсиз, қызлар.

Алма, әнжир, анар мийўеңди терсем,
Жеңгеңдей қасында зулпыңды өрсем,
Узақ майдан жолда жолдас боп жүрсем,
Кеўлимде әрман жоқ куўатым, қызлар,

Хәрқимнің қатары хәм теңи тусы,
Өзине миясар ақылы-хуўшы,
Өмир зая жулдыз киби рәўиши,
Дүньяның ашылған гүлисен, қызлар.

Кимсениң ақылын алып, есин тандырған,
Кимсениң қалдырмай мийрин қандырған,
Ғош жигиттиң ишин оттай жандырған,
Дүньяның ашылған гүлисен, қызлар.

Интизар боп жалғыз аўыз сөзине,
Бийқарар ашық боп, айдай жүзине,
Арзын айтып, ерип жигит изине,
Бийқарар, биймағрур етерсең, қызлар.

Хәсиретинде тәнде жаным сарғайып,
Ақша жүзим жолыңызда қарайып,
Өмир зая жулдыз киби жалбарып,
Дүньяның жигиги кейнинде, қызлар,

СӘЛИЙМА

Ләби паллы, шийрин тилли,
Ҳаўазасы халыққа белли,
Қайтармас ҫешўақ кеўилди,
Қурбаның болай, Сәлийма.

Сәлийма сақыйсан өзин,
Айлан зыят болды жүзин,
Жанымды алар еки көзин,
Қурбаның болай, Сәлийма.

Сәлийма жүрер салланып,
Жаныңды алып доланып,
Еки көзи гүл-гүл жанып,
Жанымды алды, Сәлийма.

Сәлийманың келбетлери,
Қайыл қалар елатлары;
Және жақсы әдетлери,
Жанымды алды Сәлийма.

Сәлийма қыздың сәреси,
Жолында жүрер ҫәммеси.,
Төсинде бар қос мәммеси,
Белгили сулыў Сәлийма

ГУЛБАЗАР

Гүлбазардың гүлдей көрсен бойлары,
Дүньяға жетеди ақыл-ойлары.
Ғәрип-ашық, — Шасанемнің тойлары,
Сениң бир күлгениң ярым, Гүлбазар.

Гүлбазар гүл киби жүзлерин сениң,
Ақылымды аларсан көргенде мениң,
Аман болса енди дүньяда деним,
Сениң менен сөйлесермен, Гүлбазар.

Гүлбазар қыз болдың кемалға келдің,
Адамның ойын айтпастан билдің,
Бир айтқан гәптерди хә демей илдің,
Шийрин тилли, ләби паллы, Гүлбазар.

Сен өзиң Гүлбазар, тотыдай көзиң,
Аспандағы айдай жарқырар жүзиң,
Адамға унайды сениң минезиң,
Айтпасам болмайды суңқар, Гүлбазар.

Сениң даңқың бираз жерге жетипти,
Тәрийплерің хәр тәрәптен өтипти,
Душпанларды көрсем ақлым кетипти,
Елестирме, қалай айтсам, Гүлбазар.

Саған ашықлар көп меннен хәм басқа,
Халыңды билмедің маңлайы қасқа,
Көзімді толтырып қайғылы жасқа,
Мени таслап кетіп жүрме, Гүлбазар.

Гүлбазар, сизлерди көрмесем жүзің,
Хешўак түүесилмес бул айтқан сөзім,
Аты Карақалпақта болдың бир өзің
Мениң кеўлиме енди, Гүлбазар.

Өтер дүнья өтер кемимей бахыт,
Илая сынбағай хеш ўақтта сақыт,
Кейинде мен жүрермен хәрўақыт,
Қарағым, ашығым жаным, Гүлбазар.

Отыңа жаққаның қырдың томары,
Суўсылдама Сүйирбектин Омары,
Сени алсам тарқар кеўил кумары,
Жанымның жананы жаным, Гүлбазар.

ГҮЛБАЗАР

(Екинши вариант)

Гүл-гүл жайнаған еки бетиң,
Жамалынды бир көрсетиң,
Бизлер ушын хызмет етиң,
Периден зыят Гүлбазар.

Көргенниң ақылын алған,
Ой максетиң бәри болған,
Көрген адам ҳайран калған,
Сөйлесип отыр Гүлбазар.

Гүлбазар кыз гүлдей гана,
Айтқан сөзи палдай гана,
Еситсең сөзлери мәне,
Периден зыят Гүлбазар.

Өниринде бака түйме,
Ашықлар ялған үйме-жүйме
Нәмәхрем жигитти сүйме,
Периден зыят Гүлбазар.

Алла саған салған нәзер,
Шайырлар тәрәпинди жазар,
Кулақ салып сөзимди тыңла,
Саған айтаман Гүлбазар.

4

ГҮЛАЙЫМ

Жарқыраған айдай жүзлериң сениң,
Шекер янлы палдай мазалы сөзиң,
✓ Көзиме тотыя излериң сениң,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Сен кеткенде нағып жалғыз жүрермен,
Кандай ҳалда экениңди билермен,
Бул азаптан әрман менен өлермен,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Көзиң сүзип қасларыңды қаққанда,
Жаўдырлатып лағлы-маржан такқанда,
Душпанларды қара жерге қаққанда,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Душпанларды қара жерге қақпасак,
Дәрья киби йошып шалқып ақпасак,
Ойлаған ойларға енди шықпасак,
Каранғы зинданда қалдым, Гүлайым.

Тағы алдымда буннан бөтен түн барма?
Я болмаса қосатуғын күн барма?
Дәрт үстине және бизде дәрт бар ма?
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Келиспеген ығбал талайым болды,
Дәрт үстине дәргим Гүлайым болды,
Ақыр ақыбети уғайым болды,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Сизди бизди пәлек айыра башлады,
Алып барып отқа тәнди ташлады
Сөйтип залым мынау кеўлин хошлады,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Қайғыланып қапа болып отырма,
Ғамгүн болып ақша жүзин солдырма,
Менин бул жанымды отқа салдырма,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

Айтанның Айтимбет атлы баласы,
Сени болды карыйдар болып аласы,
Кеўлимнің бузылды сөйтип қанасы,
Атқа шыққан атын уллы, Гүлайым.

Қолымнан кетерсең сүйікқим гөззал,
Мен сорлыдан қал сорасыў биймәлел,
Айтимбетке кеткеннен өлгенин абзал.
Жанымның жананы жаным, Гүлайым,

Мен турман шер менен көп-көп зар айтып,
Душпан-досқа қайғы-қәсірет молайтып,
Көремизбе, көрмеймизбе биз қайтып,
Жаннан артық дийдар жаным, Гүлайым.

Әлипдек каметің далдек бүгілмиш,
Көзден яшым дәрья болып төгілмиш,
Қанжар урып кара бауыр тилинмиш,
Жанымның жананы жаным, Гүлайым.

ГҮЛАЙЫМ

Аса билгир, терең ойлы,
Каракөзли, орта бойлы,
Күнде-күнде шалқы тойлы,
Бизиң перийзат, Гүлайым.

Алланын нуры жүзинде,
Хеш кемшилик жок сөзинде,
Дуйым жигитлер изинде,
Сонындай сулыў Гүлайым.

Гүлайымнын көзлери,
Шийрин шекер сөзлери,
Жүдә жақсы минезлери
Атқа шыққан Гүлайымның.

Шийриннен шекер сөзи бар,
Айдан аппак жүзи бар,
Жаныңды алар көзи бар
Көркем сулыў Гүлайымнын.

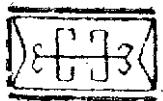
Мақтаганыма ылайық,
Тәрийп етерлик халайық
Өткенлерден сөз табайық,
Сонындай бизиң Гүлайым.

Ләбин ләблесип жатқанный,
Ашықлық дәмин татқанның,
Бир кушақласып жатқанның
Әрманы жоқ Гүлайым менен.

Гүлайымның жүзи ақты,
Изине еритти дуйым халықты,
Ашылыпты дәўлет-бахты,
Сұлыўлыктан Гүлайымның.

Қолымнан келгени усы,
Адамның акылы, йошы,
Кеўлимнің ўақты хошы
Атаққа шыққан Гүлайым.

Ашылғай бағу-талайым,
Ығбалды ашқай қудайым,
Изінде жүрмен өлгенше,
Ашық болып Гүлайым.

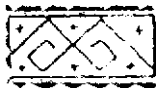

ЖЕТКЕРСИН

Ҳарып-шаршап суў бойында жатырман,
Маған бир ярымның сөзин жеткерсин.
Хабарын еситсем палуан батырман,
Мен сорлыға тез хабарың жеткерсин!

Түсимде көрермен бәрхә өзини,
Айдай аппак, сүттей қаймақ жүзини,
Бурмаламай хабар бергил сөзини,
Дуўры етип мен сорлыға жеткерсин!

Мениң аўылым онын аўылына жақын,
Ашық ярым бүгин излеп барарман,
Түсинсең ағалар, гәпимнің паркын,
Ашығымның кейининен барарман.

АЙБИЙКЕ

Хәр қолында бардур тиллә жүзиги,
Бәтшағардың беллеринин нәзиги,
Бир гош жигит алып көрсә қызығын,
Дүньяда әрмансыз болар, Айбийке,

Болыс болды ағаң сениң Лепесбай
Бар дәулетин берди қудай аямай,
Салтанатың хан қызынан кем болмай,
Дүньяға бир өзін келдиң, Айбийке.

Ак жорғаға салдың қара бастырық,
Ушығыдан терлик ойдың кесгирип,
Шылбыр тақтың гил жипектен естирип,
Дүньяға бир өзін келдиң, Айбийке.

Ак отау тиктирип, ошақ ойдырдың,
Қонақ келсе қой семизин сойдырдың,
Ғәрип кәсер, аш-арықты тойдырдың,
Дүньяға бир өзін келдиң, Айбийке.

Косықты айтаман аўызым тынбай,
Қағар қурбы азаматларды қыймай,

Арғыжағын Төрікүл, Бержағың Шымбай,
Онда сендей пери жоқдур, Айбийке.

✓ Орыс халқы сөз сөйлейди падряд,
Колдаулыда шалқып өтті Самырат,
Әмиўдарьяның арғы жүзи Коңырат,
Онда сендей пери жоқдур, Айбийке.

БАҒДАГҮЛ

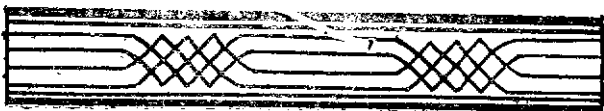
Ушыға мақпалдан салдыр жағанды,
Қапа қылма Таўмураттай ағанды,
Бес жүз белдар әкеп қаздыр сағанды,
Саған батыл болып қалды, Бағдагүл.

Бағдагүл сен өзин кимниц ярысаң,
Қақай бойдақлардын ақыў-зарысаң
Журт ишинде урғашының ғарысаң
Лолы киби дәўран сүрдин, Бағдагүл.

Бағдагүл билмейди гәптиц парқыны,
Көшенин жүзине курып шарқыны,
Арзан айтпай қымбат айтып ырқыны,
Кымбат баға болып кеттин, Бағдагүл.

Бағдагүл қыз қарамадың ырайға,
Периден зиятсаң секил-шырайға,
Саған батыл болып қалды ылайға,
Бес жүз белдар әкеп қаздыр, Бағдагүл.

¹ Бул қосықты Мембетназаров Құдайназар хәм Әўезов Әбдиганий жаздыртты. Р—166 инв. 8873 , 28—29-бетлер.

БИЙБИГУЛ

Турдымурат ғайырдыкер маңғытлы,
Сөзи болмай ҳәр тәрәпке қаңғыпты,
Жийемурат таң атқанша аңлыпты,
Алардын мурадына жеттин, Бийбигүл.

Үстинде жасыл көйлек кара, көк,
Бай баласы Гришкада ақша көп,
Мусылманнан сайлап бардың Ниязбек,
Ниязбегин „Кутлы болсын“, Бийбигүл.

Бийбигүл қыз карамадын тәртипке,
Ұәде айттын Сәйекедей шәртикке,¹
Ниязбегин, Бердиярдан артықпа?
Азамат қәдирин билгил, Бийбигүл.

Бийбирүл қыз бул исиң оғада айып,
Болмасын Бердияр көзиннен ғайып,
Келер Ниязбегин мурны қыйсайып,
Бердияр қәдирин билгил, Бийбигүл.

¹ Шәртик — келте бойлы деген мәнисте.

БУННАН ХӘМ АРМАН ӨТИП КЕТТИК

Буннан бардык Кос арна,
Фаргыс алған көп жасарма,
Мәрт жигит жолдан сасарма,
Саспай аман өтип кеттик.

Буннан бардык Кууанға,
Айтпа сырынды ~~жаманға~~,
Исенбе ақыр заманға
Буннан хәм арман өтип кеттик,

Буннан бардык Жууан балык,
Қосшылардан жоллық алып,
Еки бөлип қазанға салып,
Пәтиясын оқып кеттик.

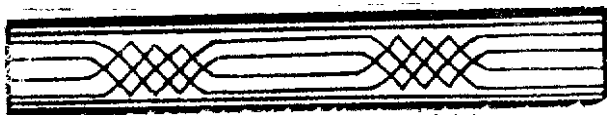
Буннан бардык Қызыл жар,
Алдымызда әлле не бар,
Тауып алып бир бөлек қар,
Еки еритип ишип кеттик.

Буннан бардык Бектауға.
Жигит басы болды ғауға,
Өз жанымыз болып сауға,
Буннан хәм арман өтип кеттик.

Буннан бардык Сырларя,
Жан қыйналмай пайда кайда,
Жартымыз қалдык Сулыў тамда,
Буннан ҳәм арман өтип кеттик.

Буннан бардык Қазалы,
Орыстың наны мазалы,
Айтып-айтып дәрт язалы,
Буннан ҳәм арман өтип кеттик.

ЕЛИМ

Үйрек ушып, ғазлар қонған көллерім,
Катар қонған жаз жайлауда еллерім,
✓ Тең құрдаслар менен жүрген күнлерім,
Ядыма түсіп тур мениң, нәйлейін.

Бул майданда сөз айтаман бир өзім,
Жеткейсең деп елатыма бул сөзім,
Лақабы жерімнің аты Хорезм,
Үргениш ядыма түсти, нәйлейін.

Әлеумет, бул сөздің парқын аңласаң,
Хәрбир мына сөздің парқын сорасаң,
Хәдийсе мағана бардур тыңласаң,
Елатым ядыма түсти нәйлейін.

Буннан бардық көп жигит боп Бектаўға,
Жигитлердің басы болды көп ғаўға,
Жасы кишилерден жоллыққа саўға,
Алған күнлер өтти-кетти, нәйлейін.

Бизлер аман барып куўыссақ елге,
Ғайрат, күшти жыйнап умтылсақ белге,
Он сегиз жигит боп шығып ек бирге,
Айрылып бәринен қалдық, нәйлейін.

Хәрбәле көринер көзи қылапқа,
Ақыр соңы айланырлар карапқа,
Шыққаннан соң озал баста талапқа,
Хәрким хәр жерлерде қалды, нәйлейин.

Жолдасымның аты еди Еримбет,
Бирге еттик нешше ўақытлар хызмет,
Еллерди сағынып шектик көп хәсирет,
Қатар-қурбым ядқа түсти, нәйлейин.

Шарқы пәлек кетсе бир күн шарық урын
Гүл жүзине гүллер қосар барық урын,
Ел дегенде бағырым қабап ах урын,
Елатым ядыма түсти, нәйлейин.

Шыңқобыздың жағар нама-сазлары,
Шыққы отына күйип хәм де назлары,
Елатымның ядқа түсип қызлары,
Қатар-қурбым ядқа түсти, нәйлейин.

Отырыспа етер жигит-желен қыдырып,
Қызлар менен бас қосысып отырып,
Кеўилімнің ышқыны сонда толтырып,
Мийирим қанып жүрермен бе, нәйлейин.

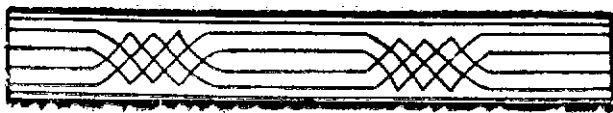
Қызлар сайын жигит болса биресе,
Шалқып сөз айта бер кеўилің өссе —
Кеўил шалқыўына алыссад кесе,
Ядқа түсер расимин, нәйлейин.

Теңге тапсам елге карай қайтқанда,
Бундай ашшы қәлем заҳарын тартқанда,
Сөздин түби бары-жоғын айтқанда,
Ата-анам ядыма түсер, нәйлейин.

Бир заман қасында турмасам болмас,
Сөйлесем ишимде уғайым қалмас,
Мен десе басқаға қулағын салмас,
Қатар-қурбым ядқа түсти, нәйлейин.

Талабымды қойып елге кетпесем,
Аўылда-ақ барлы-жоқлы жұмыс етпесем,
Егер айтқан мұрадыма жетпесем,
Әрман менен мен өтермен, нәйлейин.

БИЙЛЕРИМ БАРДЫ

Мүйтенде төрт куў бар даўайы ҳақтан,
Ыраз ғазал етсе жандырар ҳақтан,
Демине нан шериң, зағара жапқан,
Молла Доспан деген кууларым барды.

Көк өзектиң бир қайырымын жайлаған,
Туғырына тазы, тарлан байлаған,
Тилге келсе, адамзагтан таймаған,
Молла Изимбеттей бийлерим барды.

Мешитге молла, ахун түпкитап жазар,
Бес жүз дан молласы үстінде базар,
Бириси Сейгмурат хәм Дәўлетназар,
Бес жүз әмелдарлы бийлерим барды.

Хуррайт-хуррайтласып койларын бағар,
Атының шылбырын белине тағар,
Бир томағы тоққызыңа тон болар,
Қарны гебежедей бийлерим барды.

ЕЛЛЕРГЕ

Дүнья куўсаң жеткермейди, дөңгелер,
Көзге көринбейди сеннен өңгелер,
Елде тилеклес боп жүрген жейгелер,
Ийшалла барармыз аман, еллерге.

Ғаңкылдасын ушар қанатлы ғазлар,
Ҳауа ыссы болып өгеди жазлар,
Елде тилеклес боп бирге өскен қызлар,
Ийшалла барармыз аман, еллерге.

Быйыл Қазалыда пайда болмады,
Жигит тириликте қайда болмады,
Жыйып-терип бизди Ақ мешитке айдады,
Ийшалла барармыз аман, еллерге¹

Белбеу шешип белимизди босладық,
Бир-еки ауыз айтып кеуил хошладық,
Хош аман бол елде қалған досларым,
Ийшалла барармыз аман, еллерге.

¹ Бул қосықтың үш куплеті шайырдың 1960-жылғы топламынан, ал үшінші куплет Бекимбетов Бердамбеттің информациясынан. Р—166 шпв. 88730, 34—бет.

ҚАЙТАМАН

Куда қалесе аўылға,
Азаннан турып қайтаман.
Мегзеп ескен даўылға,
Барып баярыма айтаман.

Тезирек елиме жетип,
Булманнан алысқа кетип,
Үрип-әдетти үйренип,
Аўылға енди қайтаман.

Базарлық жоқ алып барар,
Туўғанлар қолыма қарар,
„Не таптың?“ — деп халық сорар,
Аўылға енди қайтаман.

Хош болып аға-инилер,
Аман-есен барғыл сенлер,
Илаҳий шаталғай менменлер,
Аўылға енди қайтаман.

Заман-заман нешик заман,
Қарабаслар аман-аман,
Өлмей жолда барар гүман,
Сонда да елге қайтаман.

Кетсем аўылға жетермен,
Жетпесем әрманда өтермен,
Пәний дүньяны иетермен,
Сонда да енди қайтаман.

Мен өзим йығлап аллаға,
Нанбадым олла-билләға,
Айтар нәсият адамларға,
Аўылға енди қайтаман.

Аўыл алыс—еллер алыс,
Бизлерде жок ашна—таныс,
Бир күн болмады дем алыс,
Аўылға, аға. қайтаман.

Тыялмайман көздин жасын,
Халык жеди шөптин басын,
Бул күнлердин зарпы қурысын,
Аўылға енди қайтаман.

Сенлер де кешикпей қайтың,
Аға-ивиге сәлем айтың,
Азғантай емес, мол айтың,
Аўылға ертең қайтаман.

Аўыл-еллер алыс бизиң,
Келип отыр намыс бизиң,
Гиреүленип еки көзим,
Аўылға ертең қайтаман.

Аўыл емес, елатыма,
Айдын теңиз қолатыма,
Жетерменбе мурадыма,
Аўылға енди қайтаман.

Бизин елдин он сегиз жасар,
Кызлары бар дүрге усар.
Хош калыңлар, Досназар,
Аўылға ертең қайтаман.

Ол Хорезмдей еллерге,
Үргеништей жерлерге,
Сыйынып енди пирлерге,
Елатқа енди қайтаман.

Бирге жүрген қош жигитлер,
Кеўлим сүйген азаматлар,
Ҳақы тиймей қайтқан пәтлер,
Елатқа ертең қайтаман.

Хош калыңлар досларым,
Бирге өскен курдасларым,
Он жети жолдасларым,
Аўылға енди қайтаман.

Сәлем ден ата-анаңа,
Өр жағыңдағы панаңа,
Пәк болар еткен гүнәңа,
Хош калың елге қайтаман.

Түспен бундай күйлерге,
Елиндеги бийлерге,
Барып, жоралар, үйлерине
Аманлығыңызды айтаман.

Мен тартаман азанда жол,
Биреўге биреў берип қол,
Көргенимше аман-саў бол,
Аўылға енди қайтаман.

Енди бундай жүрмек барма,
Ата-ананы көрмек барма,
Ели-журтта өлмек барма.
Саў болсам ертең қайтаман.

Бул ислерни еткил қумар,
Аўдарып бозлардан томар,
Буны айтқан сорлы Омар,
Аўылға елге қайтаман.

ЖАҢА СУҰ

Тыңласаң, ағалар, бир сөз айтайын,
Айталмасам мен пәсине қайтайын,
Бул сөзіме қулақ салсаң, ағалар,
Баянлайын Жаңа сууды тәрийпин.

Куда қудирет пенен танабын тартты,
Танабын тартқан соң мийнети артты,
„Алла“ — деген дәруиш үйінде жатты,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Жаңа суу шалқыса елим бай еди.
Жағасында шаруаларым жай еди.
Ортамыздан аққан жылға-сай еди,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Жаңа сууға енди бойлап өтермен,
Сууың қайтып кетти не илаж етермен,
Буны таслап енди қайда кетермен,
Хош аманда бизден қалдың Жаңа суу.

Аркамызда шалқып жатқан көл еди,
Жағасын жағалап қонған ел еди,
Ултымызды бизиң мүйтен дер еди,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Гайыберен кырк шилтеп бийик таў еди,
Дәўлетим келгенде елим ғаў еди,
Калтамыздын жасыл жипек бауы еди,
Хош аманда бизден калдын. Жана суў.

Сағағың Жана суў жалтыр көл еди,
Атамыздын мәһпаҳат еткен жери еди,
Күн батарың Қошқар сойған дер еди,
Хош аманда бизден калдын, Жана суў.

Жана суўды таслап көшкендеги Омардың шығарған қосығы.

ЖАҢА СУҰ

Жайлауым Жаңа суу, Кыслауым Самай¹,
Еки ортадан көшти бир адам қалмай
Сууың ашып, сенің дақылың болмай,
Дәулетің басыннан тайды, Жаңа суу.

Теңиз тасып, Такыр көлді² суу алды,
Ултапынды үйрек пенен куу алды,
✓ Және дийханшылық бул болмай қалды,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

✓ „Такыр көл“, сууыңа таяу бойламас,
Ақмақ адам халық ғамың ойламас,
Сууың ашып сенің дақылың болмас,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу³.

Қарашадан⁴ ұслап миндим тай ғана,
Бунған көшип бағған жерім Байғара⁵,

¹ Самай—атаудың аты,

² Такыр көл—көлдің аты,

³ Бул куплет р—166 инв. 88731 қолжазбанын 11-бетінен.

⁴ Қараша—жердің аты.

⁵ Байғара—жердің аты.

Сууы дийқаншылық, қыры малға жай ғана,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

Жаңа суу дәрьясаң сууын сор болды,
Айналып ақпайсаң, өмирің қор болды,
Енди Көк өзеклер сеннен зор болды.
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

Көк Өзек сағасын Гүлим¹ байлатты,
Түтинге бір адам қоймай айдағты,
Ықтағы балықтың сорын қайнатты,
Дәулетің басыңнан тайды, Жаңа суу.

Көк өзекте қалды мениң еллерім
Маңлайымнан аққан мийнег терлерім,
Посып кетти ат көтермес беглерім,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Несип тартса хәрбір елге көтермен,
Алдымнан суу шықса кешип өтермен,
Аұқатым болмаса не илаж егермен,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суу.

Қайыс тоға буудым қыпша бәліме,
Хош-хошласып кеттім қалған еліме,
Дузым тартса буган не илаж егермен,
Көшин келдик Атабайдың көліне.

Көшип келсек, қолдаулының елі екен,
Арқа жағын Узынқайыр дер екен,

¹ Гүлим — мүйтеннің бийлерінің бири.

Атабайдың мекен еткен жери екен,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суў.

Өз елимде қас душпанға батырмыз,
Хеш талап жок бизлер үйде жагырмыз,
Жағасынан жағыс бермей қолдаўлы,
Жат жерлерде таныса алмай атырмыз.

Дузым шексе, ҳәрбир елге тартады,
Қолдаўлылар күнде келип кайтады,
Хәкке—саўысқандай жаман ел екен,
„Ығып келген мүйтен“—дейип айтады.

Талап етсем суўдан шығар кайығым,
Өз елимде жүрсем, болмас айыбым,
Қабаклыда қалды нешше шайығым,
Хош аманда бизден қалдың, Жаңа суў.

Дузым тартса, кайтып суўдан өтермен,
Асыкпасам мурадыма жетермен,
Ата-анамыздың жайлаған жери,
Барып Жаңа суўды мекен етермен.

¹ Қабаклы—Жердин хәм әўлийениң аты.

АТАБАЙ ҚУМ

„Соралыңур“ белли орган,
Кайда кетти шабақ-тортан,
Он секкиз аўда бир шортан,
Өлтирерсең, Атабай қум.

ЖИГИТКЕ

Шекер яңлы шийрин сөзли,
Хош қылықлы, хош минезли,
Алма юзли, күйгелек көзли,
Перийзат керек жигитке.

Көргенде ақлыңды алған,
Барыны базарға салған,
Қаранғыны жақты қылған,
Перийзат керек жигитке.

Барар-бармай бийхүш еткен,
Бой таслап алдыңнан өткен,
Жилуа таслап талуас еткен,
Сәуер яр дәркәр жигитке.

✓ Ләйли менен Мәжнун киби,
Тәрийпине келискен сыны,
✓ Юсуп—Злиҗха киби,
Жанан дәркар жигитке.

Көргенде мийрин қандырған,
Зейинди Нилдей аударған,
Душпаннын ишин жандырған,
Перийзат дәркәр жигитке.

Касын кагып, көзин сүзген,
Яр десе жигерин үзген,
Лағлы гәўҳар моншак дизген,
Нәзәлим дәркар жигитке.

Паний дунья бийпаяндай,
Ареп кызы Малнкшадай,
Хамира менен Хүрликадай,
Ашықлык дәркар жигитке.

X ✓

Жакты нуры әлемдей,
Касы кыйылған кәлемдей,
✓ Фәрип ашык Шасәнемдей,
Сәуеряр дәркар жигитке.

Булардын бәрин етпеге,
Бул тилеклерге жетпеге,
Шалкып дуньядан өтпеге,
Бахыт дәркар жигитке.

Омар шайыр дерлер атым,
Тәңирим берген мурадым,
Тәнха мениң нәсиятым,
Сеуер яр керек жигитке.

ЫЛАЙЫҚ ПА?

Малын урлап Жәримбеттин,
Бойыңа усы ылайық па?
Сен алмасан мойынына,
Хатқа көзди салайық па?

Урлап алып бир баспақты,
Жалағандай болдың қаспақты,
Кимлер айтты бұл саспақты,
Бұл ислерің ылайық па?

Малын урлап бийшараның,
Оразбайдай пухараның,
Сорамай оны алғаның,
Сіған енді ылайық па?

Ислерің ойласаң жамап,
Басыңда тұр ақыр-зәман,
✓ Алды-артыңды басқай дүман,
Усы ислерің ылайық па?

Жүрген жерің қыспа-жазба?
Басқалардан малың азба?

Басқаларға қолын сойба
Бұл ислерің ылайық па?

Аламның исин етпедін,
Жумсаған жерге қетпедін
„Қыснақ“ жерлерден өтпедін
Бұл ислерің ылайық па?

БОС ТУРҒАН ҚАЗАНЫН БИЗГЕ БЕРМЕДИ

Мында келип мекен егтік атаўды,
Сыбай қонсы қылдық Муўса сақаўды.
Хеш көрмедим Аманбайдай „мақаўды“.
Бос турған қазанын бизге бермеги.

Казакта көрмедим бундай казакты,
Кайырсыз бенделер көрер азапты,
Кайырсыздың жайы саҳар дозакты,
Бос турған қазанын бизге бермеги.

Сары орыстын бир қаласы Қазалы,
Оны сөз етип бир хатқа жазалы,
Сорағанда бос тур еди қазаны,
Бос турған қазанын бизге бермеги.

Бес қаланын бири Хазарыс, Ханқа,
Ағашты уласаң түседи жонқа,
Лалаўлап кайтарған Алланияз манқа,
Бос турған қазанын бизге бермеги.

Асылып қазаны отған түспейди,
Бермегени менен өзи асып ишпейди,
Муўса сақаў айтқан гөлке түспейди,
Бос турған қазанын бизге бермеги.

Ишиндеги Жоллыбайы мүсәпир,
Аланиязы мүсәпир хәм такаббир,
Мүтәж питкермейди Аманбай хеш бир,
Бос турған қазанын бизге бермеди.

„Ағажан“¹—деп сорап барды Арзыбек,
Айта берсем Аманбайдың сөзи көп,
„Берме!“— деди Ермухандай жүүермек,
Бос турған қазанын бизге бермеди.

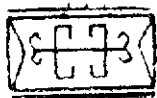

¹ Кейинги куплет А. Төреевтің „Әмудәрья балықшылық районы балықшыларының жағдайы хәм олар арасындағы классық гүрес тарихына“ деген мақаласындағы усы қосық текстінен келтірилген нысалдан алынды. ӨзССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының хабаршысы“, 1962-жыл. № 1,34-бет.

БАРЫП КӨРЕРСЕҢ КЕЛИНДИ¹

Шады-куррам сөйлетейин тилимди,
Бул жатканда келтирмегил жинимди,
Косшым, қапа болма, гелле саў болсын,
Саў болсаң кушарсаң барып келинди.

¹ Косык толық емес. Бул косыкты Омар балык аўлап жүрген атаўда шығарған. Өйткени, Қалқораз деген таза үйленген жігіт жұмысты да оңлап ислемей, үйине қайтқысы келип қиыңдана берген. Соған байланысly дәлкек иретинде шығарылған.

ДУҰАЙ СӘЛЕМ, ҚУРБАНБАЙҒА

Көп пул бердин торы тайға,
Турып қалды жылға-сайла,
Артық пайта саған қайда,
Дуғай сәлем, Қурбанбайға.

Торы тай жүрмей күйдирди,
Азыққа сәкти түйдирди,
Жолға балықты үйдирди,
Дуғай сәлем, Қурбанбайға.

Шымбай жолы ұлмы гүзар,
Урсаң тайың мойнын созар,
Жылгелдиде қурдың базар,
Дуғай сәлем, Қурбанбайға.

Балық пулпаған сауаппа,
Арбаң жеккениң ғауақ ца,
Мықты ат жарар буюққа,
Дуғай сәлем, Қурбанбайға.

Арба айдадың шақыр-шақыр,
Бийтабанның жолы тақыр,
Мелле қураш кийген пақыр,
Дуғай сәлем, Қурбанбайға.

ПАЛАҰ

„Гүнжи писсе болар“, — дедиң,
Жууаз хәм айдалып болды,
Палауынды өзиң жедиң,
Бул қалай болды, Аққабай.

Қарақалпақпан мен Шымбайлы,
Хызметкер адам тынбайды,
Палаудан теңлик болмайды,
Бул қалай болды, Аққабай?

Айтып салдым, балалық па,
Менин исим шалалық па?
Палау жемей-ақ қояйық па?
Бул қалай болды, Аққабай?

БЕКПАН

Бекпан мүйтеннің байы еди,
Мәканы теңиз жайы еди,
Көрсеңіз бизің дайы еди,
Ауылына қыдырып бардым.

Қарамай оның күйине,
Бардым қыдырып үйине,
Қурадым сөзді жүйине,
Қасына жақышлап бардым.

„Келипсиз“, — демеди маған,
Мен айтайын енді оған,
Хызмет барды хәм де саған,
Бекпаныма сөз басладым.

— Үйиңізге келдим дайы,
Жоқпеди қонақтың жайы,
Алынғандай қонақтан айы,
Түксийдиңіз, молла Бекпан.

Молла Бекпан малыңыз көп,
Келип едік дайымыз деп,
Қойшының қақыларын жеп,
Түксийесен, дайы Бекпан.

Бекпан „аға“ уят керек,
Сенде бар қайырсыз тилек,
Ол исине берме ерик,
Бизиң дайы, молла Бекпан.

Бекпан „аға“ мәлим исин,
Қонақ күтин болса есин,
Менбе еди алдар кисин,
Өгей дайы, молла Бекпан.

Бекпан, сениң ойың қалай,
Малды берди саған қудай,
Әдетин сизлердиң былай,
Қулақ салың, молла Бекпан.

Шайырлардын алдына,
Қарамай аллы-артына,
Бул айтқан сөздиң салтына,
Қарамадың, дайы Бекпан.

Балық болса, бергил қарма,
Өлетуғын күниң барма,
Бергениң суп-суйық жарма,
Пығлы қайтқан, дайы Бекпан.

СЕРИМБЕТКЕ

Айбосыннан¹ орсам орак жери жай,
Хәммени себепкер қылған бир қудай,
Аштан қалды мынау жетим Бүркитбай,²
Бәрин ишип мешкей медиң сен шунақ.

* Омар шайыр Изимнің орағын орып жүргенде орақшыларға беріп жиберген түслик жарманы ишип қойған Изимнің баласы Серимбетке шығарған қосығы.

1. Айбосын—жердің аты.

2. Бүркитбай—бирге орак орысып жүрген жолдасының аты.

ПАЛЫМБЕТКЕ

Ағайынлер, есит буны,
Жойылтқаны көптин уны,
Бес табақ ун, қара шанаш,
Палымбеттей таздын қуны.

Үй басына бир табақ ун алыпты,
Азан менен шанашына салыпты,
Бес табақ ун жолда түсіп қалыпты,
Бес табақ ун—бир шанаштан айырды.

Бай баласы минеди екен жорғаға,
✓ Өткермейди пул бермесең дарғаға,
Бес табақ ун буйырыпты ғарғаға,
Бес табақ ун, бир шанаштан айырды.

АННАКУЛ

Аннакулдын қолы шолак,
Саўсағы жоқ дуп-думалақ,
Ала алмайды ақша санап,
Бундай „пакыр“ болған емес.

Аннакулдың қолы тегис,
Саўда қылып сатад жемис,
~~Дурьсбермейди, тасы кемис,~~
Бундай залым болған емес.

Шолақлыққа қылдың шарам,
Мусырманға қылма кәрем,
Ишкениң бәри харам,
Бундай залым болған емес.

КАМАЛ

Хәр мурнында батман самал,
Нияздан алдың ба хамал,
Тоқтатпасаң гүрриңинди,
Бастырасаң молла Камал.

Сымбатын кескен теректей,
Бетин өкпе хәм жүректей,
Тандырга жапқан шөректей,
Қызарыпсаң аға Камал.

Билмейсең ҳасла орныңды,
Көтерип зоррыйған мурныңды,
Жана таўыпсаң жолыңды,
Терис қайтқан, молла Камал.

Көл шетинен алсаң салық,
Салығыңа аларсаң балық,
Сени көрсе жылар халық,
Доңыздай кескинсіз, Камал.

Камал сениң исин бузык,
Айта берсем жүдә кызык,
Алдыңда бар уллы сызык,
Аны, „достым“, ойла, Камал.

Камшыға қолды узатпа,
Пухараны шуұлатпа,
Салық саған зор муратпа,
Кескинсиз доңыздай, Камал.

Камал сениң ойың сондай,
Әдетти етпеңлер ондай,
Шуғылларға ергениң қалай,
Халық жылатпа, „ақыллы“ Камал.

✓ Пухараның ҳақын жесең,
Бий мақсети битсин десең,
Бизден салық алыўға келсең,
Өндирерсең, „ақыллы“ Камал.

Сениң өзиң пығлың жаман,
Салма басқа ақыр заман,
Халықты бузар сендей налан,
Оны ойла, „ақыллы“ Камал.

„Нақ жайлаўым Узын қайыр,
Мениң халқым еткен байыр“, —
Деп жазады Омар шайыр,
Оны ойла, „ақыллы“ Камал.

ҚУРБАН

Әкен елге қосылмайды саяқтай,
Питкен жанбауырға қайқы таяқтай,
✓ Соркөлди жайлаған қызыл аяқтай,
Аяғың дикилдеп жүрген Қурбансаң.

Бизлер келип едик Тайлақ жегенге,
Тек турмастан Қурбан жатыр дегенге,
Қурбан қапа болды бизлер келгенге,
Аяғың дикилдеп жүрген Қурбансаң.

Басыңа кийгенің ылақ териди,
Шешең сениң дигилдикке жериди.
Дикилдейсен өкшеси жоқ перидей,
Аяғың дикилдеп жүрген Қурбансаң.

Әкен Мәмбет әжелінен өлмеді,
Отыз күнде дууай-қунтты билмеді,
Қурбан қапа болып хәргиз күлмеді,
Аяғың дикилдеп жүрген Қурбансаң.

ЛӘҮЗЕ БАР ЕКЕН

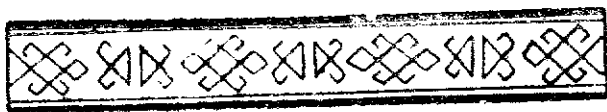
Бойып көрсен узын, кескини кемис,
Қарасаң көз салып жүзи теп-тегис,
Ядымда сақланар, ағалар бул ис,
Әйтекедей ләўзелери бар екен.

Айыўға мегзейди еки бармағы,
Айыры киби сүйири еки бармағы,
Ат шаптырым жолда ҳәрбир тармағы,
Аты уллы ағ шыққаны бар екен.

Жин урғандай былжыратқан сөзлерин
Баян етсең сол адамның өзлерин,
Жаўын күни көрсен барып излерин,
Зәрре киши қайықтайын бар екен.

Айтсам және оның үәспий затыны,
Ләўзеликтен баян еттим атыны,
Киндигине жетпес алған қатыны,
Ләўзелердиң ләўзелери бар екен.

Аўзын көрсен үңирейген жырадай,
Тисиниң арасы соқпақ қорадай,
Көзин көрсен жүз батпанлық урадай,
Зәрре киши дәу перидей бар екен.

КЕЛГИНДИ

Былтыр бизге күлип кытай, кыпшақлар,
Быйыл бизиң Айыршаға келдиң бе?
Бир бириниң сүйеклерин кушақлар,
Былтыр дедин Қоңыратты келгинди¹.

Кытай, кыпшақ тыңла мына сөзимди,
Пәске тутып айтаман мен өзимди,
Бир тыранға алдым Гүлжан қызынды,
Бизиң елге болдын быйыл келгинди.

Бир түйнек бермедің былтыр барғанда,
Бар малың турғанда жыллы қоранда,
Еки айырылып қызғын төбелес болғанда,
Бизлерди дединлер былтыр „келгинди“.

Қытайыұ-қыпшағы, қалыңды билгил, *v. Аманжол*
Өз қалыңды биліп Қоңыратқа күлгил,
Урнықпай, сын такпай, жөніне жүргил,
Бизге күлип, өзиң болдын келгинди.

¹Бир уақытлары Омардың ауылы ашаршылыққа ушырап, Кытай, кыпшақ елатының үстине көшіп барғанда руу басы байлар оларды „келгинди“—деп кемситкен, келесі жылы Кытай, кыпшақ ауыллары ашаршылыққа ушырап Омар отырған атауға көшіп келгенде шайырдың шығарған қосығы.

Аш болдың, аларды өзгерип көзин,
Ядына түсеме баяғы сөзин,
Бизлерге күлгеннен не болдың өзин,
Мине, быйыл бизге болдың келгинди.

Қырға барсаң, қызыл тары екшедин,
Көлге кетип шөберени шөпшедин,
Өйтіп күлип бизге өзиң ким един,
Айып таққан былтыр елиңе келгенде.

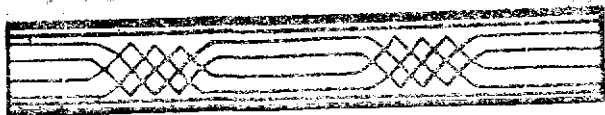
Хаслы кәрим, мүйтен уұладым балық,
Сизде өзиміздей шубырған халық,
Хәммемизге қашан көринер жарық,
Жарықсыздан болдың быйыл келгинди.

Мынау тұрсаң тамақ тапшай кыйналып,
Қалайынша күн көриўди ойланып,
Өз қылығыңыздан тилиң байланып,
Әжимурат, сен де болдың келгинди.

Келгинди Әжеке, өзинди байқа,
Баяғы ўақтағы сөзинди байқа,
Өткен күнлеринди түсирип ядқа,
Айтып отырыппан елге келгенде.

Әжеке, қояйық намыс қылғанды,
Мундай ис хәммеге тегис болғанды,
Шабақ берип қытай, қыпшак қызын алғанды,
Сен айтпасаң, мен айтаман келгинди.

Қабын болса, бар тапқанды салып кет,
Бизиң үйге менің менен барып кет,
Шабақ-шарқын барына гөре алып кет,
Сен алмасаң, мен аламан келгинди.

КӨРИНДИ.

Койды бақтым Әжибектиң¹ қасына,
Жууыра шықтым дүмпешиктиң басына,
Көзди салып қарап тұрсам алдыма,
Көзиме бир әжеп тәуір көрінди.

Көкирегінде тек шықпаған жаны бар,
Бийшараның сондай ғана халы бар,
Астында аў салған жекен салы бар,
Киятырған менин ағам көрінди.

Не күнлерге түсер адамның басы,
Ағыпты сел болып көзинің жасы.
Көзиме көрінген әжеп тулғасы,
Кескинсиз, сықылсыз ұайран көрінди.

Қысымды көрсеткен баяры жанға,
Бетлерин бояпты қып-қызыл канға,
Талабын душпанлар бастырмай оңға,
Көзиме түр-түси әжеп көрінди.

Астында жаман сал кеселип турды,
Толқын таўдай болып үстине урды,

¹Әжибек— кумшық жердің аты.

Адамзат айтқысыз ўақыя болды,
Енди маған бир ҳәдийсе көринди.

Ағалар, тынласан ҳайранлар етти,
Сум дүнья адамның басына жетти,
Ағам бийшара да дүньядан өтти, ✓
Хорлығы өмирдің зорлық көринди.

Ата-ана дийдарыны көре алмай,
Жайнап-жаснап баўырым деп жүре алмай,
✓Бир жазылып жүрип дәўран сүре алмай,
Қолдан кеттин кәдирданым жан аға.

✓Пәлектин гәрдиши қыйлы қал менен,
✓Өмирим өтип жүректеги шер менен.
Мен қалдым тен болып қара жер менен,
Арзыў-әрман менен кеттин жан ағам.

Усы еди күйикли колыңда барың,
Удайына исенер ол ахуў-зарың,
Кейнинизде қалды ғой нәзалим ярың,
Әрман менен өтип кеттиң жан аға,

Жыласам көзимнің оты өшеди,
Бул дәртимнің түйинин ким шешеди,
Енди қалай мениң күним кешеди
Әрман менен қолдан кеттиң жан аға.

Саған миясардур енди туўры жол,
Суўда болдың, бере алмадым саған қол,
—Ал биз кеттик,—дедим аға,—разы бол,
Әрман менен кеттиң хош бол, жан аға.

КАЛБЫҒАЙ

Келгендей ушып Жайықтан,
Адам кеулине пайыққан,
Не көрседе каймыққан, ✓
Ушып жүреді Қалбығай.

Бирге туўған туўысқан жоқ,
Белин беккем буўысқан жоқ,
Еле үйине куўысқан жоқ,
Кустың биреуи Қалбығай.

Куйрығын қыйпыңлап тарап,
Жан-жағына турды карап,
Жол болсын ҳәркимнен сорап,
Жолсыз жүр мынау Қалбығай.

Қалбығайдың ағы қызық,
Еткен ислери бузық,
Алдындағы гүзар сызық,
Өткермейди Қалбығайды.

Қалбығайдың айыбы жоқ,
Адамзатқа табығы жоқ,
Табынатуғын қудайы жоқ.
Не қыласаң Қалбығайды?

ҚОРАЗ

Қоразымның жүні қызыл,
Жақсы болса маған сызыл,
Ғаплетте болғанлар бузыл,
Мезгіл етер бизің қораз.

Бұл қоразға не тең еді,
Таласқанларын жеңеді.
Халықлар залымды сөгеді,
Соны билер бизің қораз.

Қара қораздың мини жоқ,
Исинің қеш кеми жоқ,
Үстінде жалғыз жүні жоқ,
Қуйрығы ұзын қара қораз.

Қораздың қуйрығы ұзын,
Еситін шайырдың сөзін,
Залымның шоқығай көзін,
Қуйрығы ұзын қара қораз.

Айтпасам кетерме сәнім,
Саған салар жоқты дәнім,
Бұл іслерім болса мәлім,
Не қыласаң сорлы қораз.

Қораз атың кешти сениң,
Айтарым көп енди мениң, ✓
Саў болса саўашта дениң,
Ис етерсең қара қораз.

Молла болып тасби оқы,
Залымның бул минез-қулқы,
Дәни көптің көзин шоқы, //
Куйрығы узын қара қораз, //

Қораз сениң қорлығына,
Залым еткен зорлығына,
Қарсы болып барлығына,
Шоқы барып қызыл қораз.

Сөзим мениң көпке жетер,
Ең болмаса епке жетер,
Узын қыйыр мәпке жетер,
Шоқы барып қызыл қораз,

ОМАР ШЫҒАРМАЛАРЫНА ТҮСИНІК СӨЗЛЕР.

Биз бул топламды дүзиўде шайырдың 1960—жылы баспадан шыққан қосықлар топламын басшылыққа алдық. Ал информаторлардан жазылып алынған ямаса ески қолжазба кітапшалардан көширилген текстлери бар қосықлар бул топламға сол қолжазба текстлери менен салыстырып жиберилди. Мысалы, „Гүнайым“, „Не пайда?“, „Гүлайым“, „Келгинди“, „Қалбығай“, „Гүлайым“ (екинши вариант) „Берермен“, „Анырша“, „Қызлар“, „Камал“, „Керек емес“, „Сениң“, „Жеткерсин“ „Бар екен“, „Гүлбазар“, „Салийма“, „Гүлбазар“ (екинши вариант), „Ылайықпа?“, „Ләўзе бар екен“, „Қораз“, „Бекпан“, „Қайтаман“, „Жигитке“ атлы қосықлары салыстырылды. Бул қосықлардың текстлери ӨЗССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының илимий кітапхана фондында Р—98 инв №1120 хәм Р—23 инв №1176 номерли қолжазбаларда сақланады. Олар С. Мәўленов, Ш. Хожаниязовлар тәрәпинен отызыншы жыллары халық аўзынан жазылып алынған.

Бул қосықлардың жигирма бири Омар шайырдың 1960—жылғы топламында дағазаланды. „Ылайықпа?“ „Гүлбазар“ (екинши вариант) атлы еки қосық шайырдың бурынғы топламларының ҳеш қайсысына кирмеген: „Ылайықпа?“ қосығы 1975—жылы 9—августта „Жеткиншек“ газетасында №64 (2213) усы сөзлердин, авторы тәрәпинен басылып оқыўшыларға таныстырыл-

ған еди да, ал “Гүлбазар”, қосығы бұрын җеш жерде жәрияланбастан таза топламға киргизилип отыр. Усы қосық жөнинде аз ғана айтайық дегенимиз қосықтың төбесине С. Мәүленов, Ш. Хожаниязовлар тәрәпинен арабша “Омар”—деп жазылған. Бирақ, кейинирек биреу оны сыя менен өширип арабша “Аннакул”—деп жазыпты. Шынында бул қосық Омардики екенлиги сөзсиз. Өйткени, қосық („Гүлбазар“) жазылыу стили жағынан Омардын шығармаларына усайды хәм информатор Б. Бекимбетов “Гүл-гүл жайнаған еки бетин, жама тынды бир көрсетиң”—деп басланатуғын қосық Омардики деп (Автордың 1969—жылғы қолжазбасы, Р—166 инв, 88730, 35—бет) тастыйықлайды.

✓ 1960—жылғы топламдағы шайырдың қосықларынан “Айтпасам болмас” қосығы 1938—жылы Әдебий альманах журналында, ал “Елим”, “Бийбияша”, “Бийбижан”, “Көринди” қосықлары 1940—жылы “Қарақалпақ халық творчествосы” топламында биринши мәртебе басылған, бирақ, қолжазба нұсқаларының җеш жерде жоқ болғанлығы себепли таза топламға оларды сол биринши басылған текстлери бойынша жибердик.

“Бирге жүрсем қызлар билен”, “Қызлар (екинши варианты), “Перийзат” қосықлары Р—110 м инв. №1154—машинопись топламда басылған, бирақ, қолжазба текстлери җеш жерде жоқ. Бул қосықлардан қысқа үзиндилер “Совет Қарақалпақстаны” газетасында 27—декабрь 1974—жылы усы қатарлар авторы тәрәпинен дағазаланып, жәмийетшиликке таныстырылған еди. Сонлықтан да қолыңыздағы топламға бул қосықлар сол газетадағы хәм Р—110 м инв. №1154 машинопись топламдағы текстлери бойынша жиберилди. 1960—жылғы топламда дағазаланған “Жана суу” (еки вариантта), “Гүлим бий”, “Казан”, “Аннакул”, “Палымбетке”, “Еллерге”, “Бийлерим барды”, “Бийбигүл”,

“Серимбетке”, “Қурбан”, “Барып көрерсен келинди” (үзінди) қосықтары С. Абдуллаевтың илимий кітапханадағы Р—62—қолжазбасындағы текстлери менен салыстырылып жиберилди.

Соны да айтыуымыз керек, С. Абдуллаевтың халық аўзынан жазып алған шайырдың қосықларының бир қатарлары соңғы ўақытлары жазып алынған текстлери менен толықтырылды. Мәселен, “Гүлим бий” қосығының кейинги төрт куплети, “Жана суў” (екинши вариант) қосығының үшінши куплети, “Бийбигүл” қосығының бастағы бир куплети ҳәм соңғы бир куплети усы қатарлар авторының Р—166 инв. 88730, 88731, 88732 қолжазбасынан алынды. Усы топламға кирген “Бийбигүлжан” қосығы туўралы азы-кем сөз қозғамақшымыз, өйткени, бул қосық усы ўақытқа шекем Омардың қосықлар топламына бирде кирип, бирде кирмей қалып жүр. Мәселен, ол “Қарақалпақ поэзиясының антологиясы” (Нәкис—1956) атлы топламда Омар шығармасы болып саналып қысқартылып басылып, оның бурыннан баспада жәрияланып жүрилген шығармалары арасынан орын алған болса, шайырдың басқа топламларында (1948, 1960) “Бийбигүлжан” деген қосық жоқ. Сондай-ақ, базыбир изертлеўшилер бул қосықты Омардың шығармасы деп есапласа, екннши бир изертлеўшилер оны халық қосығы деп есапламақта. Мысалы, илимпаз Жаңабай Сапаров “Қарақалпақ санаат рабочийларының келип шығыў тарийхынан” (Әмиўдәрья журналы, 1962, №7, 126—бет) деген мақаласында “Бийбигүлжан” қосығын Омар шығармасы деп дәлилесе, жазыўшы Асап Бегимов өзинин дүзген “Революцияға шекемги қарақалпақ әдебиятының материаллары” (1960—жыл, Р—87 инв 35482 (а) атлы машинопись топламында бул қосықты халық қосықлар қатарына киргизген. Қосықтың биринши рет жазып алын-

ған қолжазба нұсқасы филиалдың кітапхана фондында жоқ. Усы жағдай бұл қосықтың авторын анықлауды талап етті. Себеби, қандай бір шығарма болмасын, мейли ол халықтики-ақ болып санала қойсын, бірақ оны дәслеп бір адамның дәреткенлиги даўсыз. Асан Бегимов тәрeпинен дүзилген топламның биринши бөлими “халық қосықлары” — деп аталынған. Усы „халық қосықлары“ деп аталынған қосықлардың ҳәр бириниң ким тәрeпинен шығарылғанлығы, яғний, авторы үстине жазылып көрсетилген, түсиник берилген.

Бирақ, “Бийбигүлжан” қосығына бундай түсиник берилмепти. Сөз етип отырған шығармамыздың мазмунына үңилсек, оның ХХ әсирдің биринши он жылында дәретилгенлиги көринип тур. Бундай жақында шығарылған шығарманың авторын анықлауда қыйынға түспейтуғынлығы белгили.

Сонлықтан да биз қосықтың авторын анықлау үшін оған арнаулы текстологиялық таллау жүргиздик. Нәтийжеде, қосықтың пайда болуы дәўири Омардың Қазақстанға Қазалыға мәўсимли рабочий болып барып қайтып жүрген (1905—1908—жыллар аралығында Омар мәўсимли рабочий болып ислеген) ўақытына туўра келетуғынлығы ҳәм тематикасы, стили жағынан Омар шығармаларының тематикасына, жазылуы стилине уқсайтуғынлығы анықланды. Омар шығармаларының тийкарғы тематикасы жалланба рабочийлардың аўыр турмыс аўхалы ҳаққында екенлиги ҳәммеге белгили. Ал, “Бийбигүлжан” шығармасында да өзлери менен бирге жалланба рабочий болып Қазалыға кетип, сол жақта аўыр мийнеттен аўырыу тауып қайтыс болып, келеси жылы елине айлана алмаған Гүлимбет деген жигит туўралы айтылады. Қосық Омардың “Көринди”, “Қораз”, “Қалбығай”, шығармалары сыяқлы тымсал менен жазылған.

Буган қосымша илимий экспедициялар хәм илимий жекке командировкалар ўақтында көп информаторлар, солардың ишинде шайыр менен өмиринше бирге жүрген, бирге талап ислеген, Қазақстанда да (Қазалы, Ақ мешит—Қызыл Орда) бирге рабочий болып жалланып жұмыс ислескен, қосықтың қахарманлары Гүлимбет, Бийбигүлди де танытуғын хәм бирге болған Бекимбетов Бердамбет (1885—жылы туўылған), Нурымбетов Сүгирали (1879—жылы туўылған), сондай-ақ шайырдың шығармаларын көбирек халық арасына таратқан жақын иниси Әўезов Сыдық (1892—жылы туўылған) бул қосықтың Омардың шығармасы екенлигин хәттеки оның усы қосықты жазғанын өз көзлери менен көргенлерин де айтып берди хәм ядында қалған текстин де жазғызды¹ Бул қосықтың информаторлар жазғызған текстин менен Р—87 инв. №35482 (а) машинопись топламдағы текстин салыстырып қарағанымызда олар бирдей дерлик болып шықты. Сонлықтан да “Бийбигүлжан” шығармасының текстин топламға “Қарақалпақ поэзиясының ангологиясы” ндағы баспа текстин, сондай-ақ Р—87 инв 35482 (а) хәм Р—166 инв 88731 қолжазбалардағы текстин бойынша жиберилип отыр.

Ал енди “Дуўайы сәлем Қурбанбайға“, “Қосшым қапа болма, гелле саў болсын“, “Быйыл мерекеден қалдық яранлар“, “Елдин аманлығын айтшы-аў бизлерге“, “Палаў“—бул аталынған бес қосықты 1974—жылы 8—октябрьде “Жас Ленинши“ газетасында (82) дағазалап, жәмийетшиликке таныстырған едим. Булар усы газетадағы биринши текстин бойынша кетти. “Буннан

1. Бул қосықтың Омар қәлемине тиінслигин биз ўақтында баспа сөз бетинде кеңирек дәлиллегенбиз. *Жас Ленинши“ газетасы 16—январь 1973—жыл, №5 (4402). “Бийбигүлжан“ ды ким жазған?*

хәм арман өтип кеттик“, “Белдар“ (үзинди), “Теңиз-бай“, “Атабай кум“ (үзинди), “Гүлим бий“ (толық варианты), екинши қатары “Жақсылықты шалып турау қулағым“—деп басланатуғын қосығы (үзинди), “Ай-бийке“ қосықлары мениң 1967—69 жыллары халық аўзынан жазып алған қолжазбам тийкарында жиберилди².

Соны да айтыў керек, “Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге“ қосығынан үзиндини 1960—жылы Артық Каримов, “Палаў“ қосығының текстин 1960—жылы Қаллибек Қоразбеков жазып алған. Олар ҳазир революцияға шекемги қарақалпақ әдебияты тарийхы секторында сақлаўлы. Бул қосықлардың текстлери усы қолжазба текстлери менен де салыстырылды. Тағы да айтайық дегенимиз, 1967—69 жыллардағы бизиң халық аўзынан жазып алған қолжазбамызда шайырдың айырым қосықларының текстлери тек бир информатордан емес, ал бир неше информатордан үзинди-үзинди түринде ғана жазып алынды.

Бирақ бәри де бир қосыққа тийисли болғанлықтан таза топламда биз усы үзиндилерди бириктирип хәм бир қосықтың не барынша толық вариантын жазыўға тырыстық. Мәселен, “Бийбигүл“ қосығының текстин Рустемов Қайыпназар (P—166 инв. 88732, 28—бет) Қалекеев Үсен (P—166 инв. 88731, 33—бет), Әйимбетов Есбоған (P—166 инв. 88730, 40—бет) лардан; “Қосшым қапа болма, гелле саў болсын“, “Елдің аманлығын айтшы-аў бизлерге“, “Быйыл мерекеден қалдық яранлар“ қосықларының текстлери Әўезов Әбдиганий

2. Автордың 1968—жылы халық аўзынан жазып алған қолжазбасы, P—166 инв. 88731.

(P—166, инв 88732, 35—39—бетлер), Әўезов Сыдык (P—166 инв. 88731, 69—75-бетлер). Мамутова Заҳийра (P—166 инв 88731, 63—64—бетлер) лардан жазып алынды, яғный олар бириниң умытқанын бири қосты. Соның ушын да аталған қозықлардың текстлерин биз халық аўзынан жазған қолжазбамыздан көриўди қәлеўшилер олардың толық текстлерин тек бир адамның информациясынан излемей жокарыда аталған информаторлардан излесе екен деймиз.

*Айымқул Пирназаров.
Филология илимлериниң
кандидаты.*

МАЗМУНЫ

Қарақалпақ әдебиятының таң жұлдызы	3
Не пайда?!	18
Берермен	27
Айырша	29
Бар екен	31
Гүнайым	34
Керек емес	38
Сениң	40
Қосшым қапа болма, гейле сағ болсын	41
Быйыл мерекеден қалдық яранлар	42
Елдің аманлығын айтшы-ау бизлерге	43
Теңізбай	44
Белдар	45
„Гүлим бий“	46
Бийбижан	48
Бийбигүлжан	53
Бийбнайша	58
Перийзат	60
Бирге жүрсем қызлар билен	62
Қызлар	65
Қызлар	67
Сәлийма	70
Гүлбазар	71
Гүлбазар	73
Гүлайым	74
Гүлайым	76
Жеткерсин	78
Айбийке	79
Бағдагүл	81
Бийбигүл	82
Буннан хәм арман өтип кеттик	83

Елим	85
Бийлерим барды	88
Еялерге	89
Қайтаман	90
Жаңа суу	94
Жаңа суу (екінші вариант)	96
Атабай кум	99
Жигитке	100
Ылайық па?!	102
Бос турған қазанын бермеді	104
Барып көрерсең келинді	106
Дуай сәлем Қурбанбайға	107
Палау	108
Бекпан	109
Серимбетке	111
Палымбетке	112
Аннакул	113
Камал	114
Курбан	116
Ләузе бар екен	117
Келгинді	118
Көринді	120
Қалбығай	122
Кораз	123
Омар шығармаларына түсник сөздер	125

На каракалпакском языке

*Омар шаир
Айырша (стихи)*

*Составил и подготовил к печати: Айымкул Пирназаров —
кандидат филологических наук*

*Издательство „Каракалпакстан“
Нукус — 1979*

Редакторы *З. Ишманова.*
Художниги *К. Нажимов*
Худ редакторы *И. Қыдыров*
Тех редакторы *З. Алламурастов*
Корректоры *Б. Файзуллаева*

ИБ № 691

Теріуге берілген уақыты. 17/ХІІ-1978-жыл. Басыўға рұхсат етилген
уақыты 29/V-79-жыл. Қағаз форматы 70x108¹/₃₂ Көлеми 4,25 баспа
табақ. 6,3 шәртли баспа табақ. 3,94 есап баспа табақ, РК 32179
Тиражы 5000 Баҳасы 55 т.

„Қарақалпақстан“ баспасы, Нөкис қаласы, К. Маркс көшеси, 9

ЖКАССР Баспа, полиграфия хәм китап саўдасы ислери бойынша
басқармасының „Правда“ның 50 жыллығы атындағы Нөкис
полиграфкомбинаты Заказ 322